

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI
LİTERATÜR
DERGİSİ

Cilt 5 | Sayı 9 | 2007

Eski Türk Edebiyatı Tarihi I

Metotlar ve Ekoller

Çağatay Edebiyatı

Divan Neşirleri

Kaside, Şerh, Hamse, Mevlid,

Kıyâfetnâme, Sebki Hindî

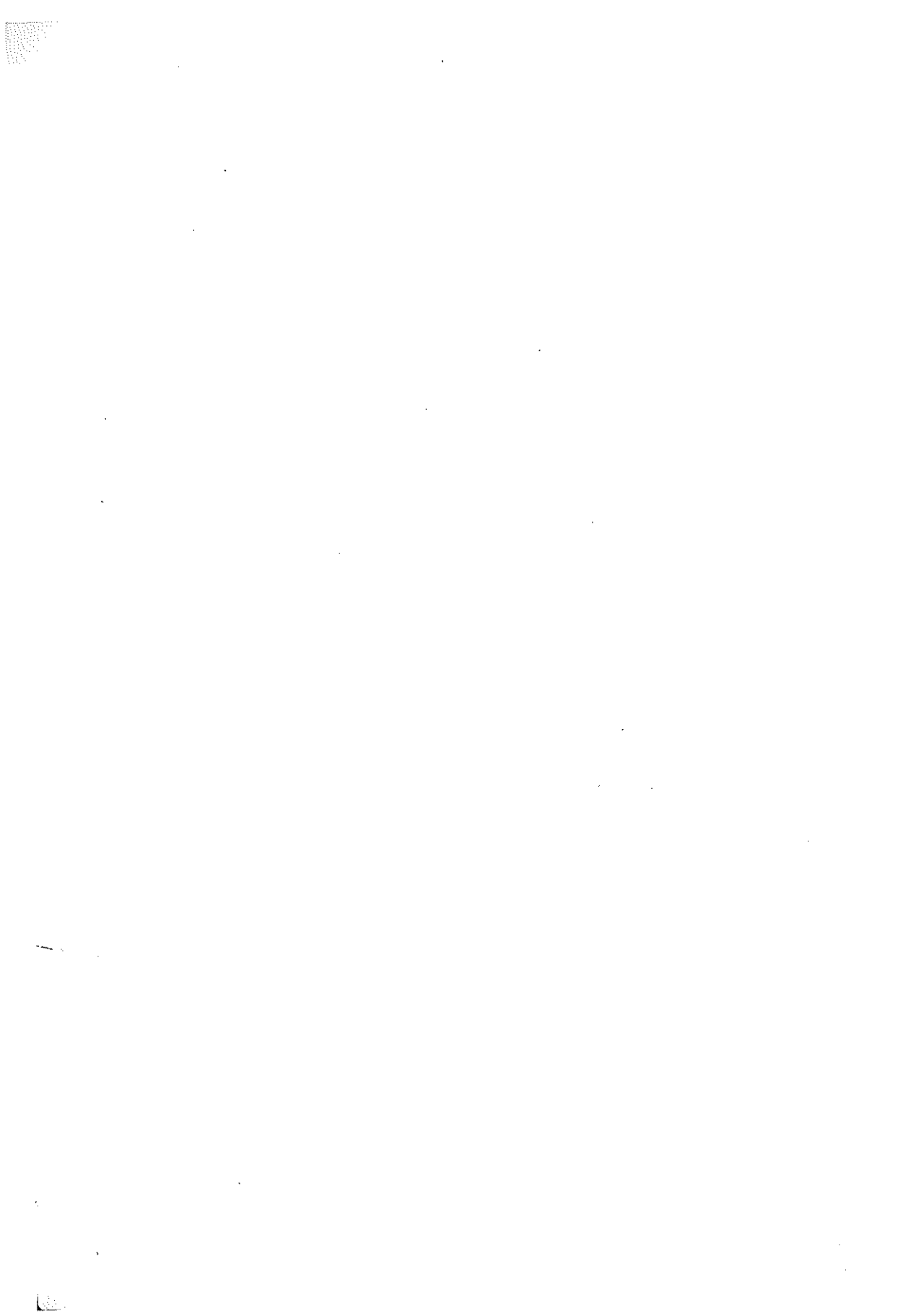
Halk Kitapları

Estetik ve Sosyal Hayat Çalışmaları

Günay Kut ile Söyleşi

Kişi, Kurum, Kitap ve Dergi Tanıtımları

**EK: Ulusal ve Uluslararası Dergilerde Türkiye
Araştırmaları, Kasım 2006-Nisan 2007**

Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*

Zühal ÖLMEZ**

ŞU ANA kadar yapılan çalışma, araştırma ve incelemelerin ışığında bugünkü bilgilerimize göre benimsenen tanımıyla Çağatayca (Çağatay Dili ve Edebiyatı) İslamî Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilir. Çağatay Edebiyatını oluşturan yapıtları, içeriklerini, edebî değerlerini ve bu konudaki literatürü incelemeye geçmeden önce *Çağatay* terimini, *Çağatay* terimiyle kast edilen dönemin sınırlarının ne olduğunu ve bu konuda yazılanları değerlendirmek gerekir.

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın adından alınan Çağatayca'nın başlangıcı ve dönemleri hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir dönemin dili ve edebiyatı için kullanılan bu terim ile belirtilmek istenen kavramın sınırları kesin olarak çizilememiştir. Fuad Köprülü'ye göre "Çağatayca, kelimenin en geniş manâsı ile, Moğol istilasından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altınordu imparatorluklarının medenî merkezlerinde XIII.-XIV. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa XV. asırda klâsik bir mahiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesidir".¹

Cengiz Han, topraklarını dört oğlu arasında paylaştıırken ikinci oğlu Çağatay'a Isık Göl bölgesi, Balkaş gölünün güney-doğusundaki İli ırmağı havzası ile Çu ve Talaş bozkırları miras olarak kalmıştı. Çağatay adı da, Cengiz Han'ın ikinci oğlunun adından gelmektedir. Çağatay, 1227'den 1242'ye kadar hanlığın başında bulunmuş ve eski Moğol'un gerçek bir temsilcisi gibi davranmıştır. 1242 yılında ölmeden önce tahtı torunu Kara Hülegü'ye bırakmıştır. Çağatay adının hanlığın adı olarak kullanılması onun 1242'de ölümünden sonra gerçekleşmiş;

* Bu makalede sadece Çağatay Edebiyatı ile ilgili bilgi ve kaynakça verilmiş olup Çağatay dili (deyimler, yardımcı eylemler, çeşitli ekler vb. konular) üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmemiştir.

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı.

1 Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 270.

Çağatay Hanlığı ise, Çağatay'ın ölümünden sonra Kara Hülegü'nün 1242-1246 yılları arasındaki saltanatı sırasında kurulmuştur.

Kara Hülegü'nün yerine 1246'da Çağatay'ın küçük oğlu Yisü-Möngke tahta geçmişti ancak Yisü-Möngke de hanlıktaki iç karışıklıklardan dolayı kısa sürede tahtı ele geçiren Möngke tarafından görevinden azledilmiş ve Çağatay Hanlığı için onun yerine tekrar Kara Hülegü tayin edilmiştir. Ülkesinin idaresini almaya giderken yolda ölen (1252) Kara Hülegü'nün yerine dul hanımı Organa, Çağatay Hanlığı'nın idaresini ele almış ve 9 yıl (1252-1261) saltanat sürmüştür. 1261 yılında Algu, iktidarı Organa'nın elinden almış ve 1266'ya kadar tahtta kalmıştır. 1266'da Organa, Kara Hülegü ile olan evliliğinden doğan oğlu Mübarek Şah'ı tahta geçirmiştir. Bütün bu kısa süreli, sancılı yönetim değişiklikleri ve istikrarsız gelişmeler yüzünden Çağatay ulusu, bağımsızlığını sürdürmemiştir. Çağatay Hanlığı'nın kendisini yeniden toparlayıp eski sınırlarını elde etmesi, Çağatay soyundan olan Barak Han'ın oğlu Duva Han'ın saltanatı (12747-1306) sırasında gerçekleşmiştir.

Böylece Çağatay Hanlığı'nın Duva Han ile başlayan parlak dönemi Kebek ile devam etmiştir. Duva Han'ın 1306'nın sonunda ölümüyle tahta çıkan Kebek 1326'ya kadar saltanat sürmüştür. Barthold'un belirttiğine göre, Kebek'in sefelerinden en büyük farkı Maverâünnehir'i tekrar eski medenî durumuna getirmesiydi. Kebek'in halefleri kardeşleri Elçigidey, Duva-Timur ve Tarmaşirin'di. İlk ikisinin saltanatı kısa sürmüştür. 1326-1333 yılları arasında hüküm süren Tarmaşirin zamanında Çağatay Hanlığı idarî bakımdan bir tarafta Maverâünnehir diğer tarafta Isık Göl çevresinde yer alan Moğolistan olmak üzere ikiye bölündü. Moğol unsurlar bundan memnun kalmayarak ayaklandılar ve Tarmaşirin'i tahttan indirip öldürdüler. Bundan sonra Çağatay Hanlığı'nın idaresi Türk emirlerinin nüfuzu altında olan prenslerle yürütülmüştür. Çağatay birliğinin yeniden kurulması Tuğluk Timur'un saltanatı (1347-1363) döneminde gerçekleşmiştir. 1363 yılında Tuğluk Timur'un ölümüyle o zamana kadar Çağataylılara bağlılık yolunda ilerleyen Timur, Çağatay ulusunun idaresini ele almıştır.²

Timur, 1370 yılında Semerkand'a gelip burayı merkez yaparak Timurlular saltanatını kurmuş ve 35 yıllık saltanatı sırasında hükümdarlık topraklarını Doğu Türkistan'dan Anadolu'ya kadar genişletmiştir. Timur'un vefatından sonra Semerkand'daki beyler tahta Şahruh'un oturmasını istemekteydiler. Taşkent'teki beyler ise, Timur'un oğlu Miran-şah'ın oğlu Halil Sultan'ı hükümdar ilan ettiler. Bunun üzerine Muhammed Sultan'ın küçük yaştaki oğlu Muhammed Cihangir'in han olarak ilan edilmesine karar verildi. Ayrıca Herat'ta bulunan Şahruh da Semerkand üzerine yürüyerek Halil Sultan ile mücadeleye başlamıştı. Sonuçta Şahruh ile Halil Sultan aralarında anlaştilar, Şahruh Herat'a

2 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, çev. M. Reşat Üzmen, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993, s. 313-331.

geri döndü ve Semerkand'ın idaresini oğlu Uluğ Bey'e bıraktı. Şahrüh döneminde Herat sanat ve edebiyatın merkezi oldu. 1449 yılında Abdüllatif babası Uluğ Bey'i öldürerek tahta geçti. 1450 yılında da Abdüllatif'in öldürülmesi üzerine oğlu Abdullah tahta geçirildi. Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığına kadar Çağatay Hanlığı gücünü kaybetti. Hüseyin Baykara döneminde tekrar toparlanan Çağatay Hanlığı'na 1507 yılında Özbek hükümdarı Muhammed Şibanî tarafından son verildi.³

Özellikle Duva Han zamanında devletin resmi adı olarak kullanılan Çağatay adı, aynı zamanda Çağatay ulusunun askerî kuvvetini oluşturan Maverâünnehir'deki Türk ve Türkleşmiş göçebeler için de kullanılmıştır. Hanlığın doğusunda kalan göçebelere ise "Moğol" denilmiştir.⁴ Göçebe Çağataylar, Çağatay hanedanının hâkimiyeti sona erdikten sonra da adlarını korumuş ve XVI. yüzyılda Timurlular Devleti yıkıldıktan sonra da göçebe Özbeklerle karışmışlardır. H. Vámbéry'nin belirttiği gibi Kırgız (=Kazak), Karakalpak ve Özbekler arasında Çağatay kabilelerinin bulunması *Çağatay* adının Timurlular Devleti yıkıldıktan sonra da kaybolmadığını göstermektedir.⁵ *Çağatay* adının kimi yer adlarında da korunduğunu görüyoruz. Semerkant ve Harezm'de Özbekler arasında ve çeşitli coğrafi adlarda Taşkent'teki çeşitli mahalle adlarında *Çağatay* adı korunmuştur. Örneğin Çağatay Kapkası (Çağatay Kapısı), Çağatay tepa (Çağatay tepesi) vb.⁶

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, "Çağatay ili" ve "Çağatay halkı" ibareleri Timurlular devletindeki Türk halkını ifade etmekteydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, *Çağatay* adı başlangıçta Çağatay Hanlığı'nı ve bu hanlığın kurduğu devleti ifade etmekteyken daha sonra Maverâünnehir başta olmak üzere Çağatay Hanlığı'nın hâkim olduğu topraklardaki Türk ve Türkleşmiş göçebe unsurlara, Timurlular döneminde gelişen edebî Türk lehçesine ve bu lehçe ile meydana getirilen Orta Asya Türk edebiyatına verilmiştir.⁷

Bu edebî Orta Asya lehçesini ifade etmek için kullanılan *Çağatay tili* ve *Çağatay türkîsi* terimleri, Timurlular zamanında, Timurlular devletinde ortaya çıkan Türk yazı dili anlamını kazanmıştır. Buna rağmen XV. ve XVI. yüzyıla kadar yazar ve şairler, *Çağatay* sözcüğünü bu anlamda hemen hemen hiç kullanma-

3 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Atilla-Cengiz Han-Timur*, İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, 1991; a.mlf., *Mirza Şahrüh ve Zamanı* (1405-1477), Ankara, 1994; Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Laie Arslan, İstanbul, 2001; a.mlf., *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Berket, İstanbul, 2001; *Genghis Khan: The History of the World Conqueror by Ata-Malik Juvaini*, J. A. Boyle (İng. çev. ve yay.), David O. Morgan'ın "Giriş"iyle, Manchester University Press, 1997.

4 János Eckmann, "Çağatay Dili Hakkında Notlar", *TDAY-Belleten* 1958, 1958, s. 116.

5 Hermann Vámbéry, *Çagataische Sprachstudien*, Leipzig, 1867, s. 1, dipnot 2.

6 A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevali", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten* 1954, 1954, s. 96.

7 W. Barthold, "Çağatay", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 265

yp bunun yerine *türki*, *türk(i) tili*, *türki lafzı*, *türk elfâzı*, *türkçe*, *türkçe til* gibi genel terimleri tercih etmişlerdir. Daha sonra “Çağatay” sözcüğünü kullanacak olan Ali Şir Nevayî de *Muhakemetü'l-lugateyn*'de *Türki*, *Türkçe* ve *Türk tili* terimlerini tercih etmiştir: “Sart ulusınıñ erzâlidin eşrâfığaça ve ʿâmîsidin dâniş-mendiğaça hiç kıysı Türk tili bile tekellüm kıla almaslar” [Sart halkının en aşağısından en ileri gelenine, ümmîsinden bilginine kadar hiç biri Türk dili ile konuşamaz].⁸ Buna karşılık Nevâyî, devrinin edebî dilini belirtmek için *Mizânü'l-evzân* adlı eserinde, *Çağatay lafzı* terimini kullanmıştır: “Acem şuʿarâsı ve Fûrs fuşahâsı her kıysı uslûbda kim söz ʿarûsığa cilve vü nümâyış birip irdiler, Türk tili bile kalem sürdüm ve her niçük kaʿidede kim maʿnâ ebkânğa zîb ü ârâyış körgüzüp irdiler, Çağatay lafzı bile kalem urdum” [Acem şairleri ve Fars fasihleri hangi üslupta söz gelini ortaya koymuşlarsa (eser vermişlerse), ben de Türk dili ile kalem oynatarak yazdım ve hangi kaidede mana güzellerini süslemişlerse, Çağatay sözleri ile ben de süsledim].⁹

XVII. yüzyıl yazarlarından Ebu'l-gazi Bahadır Han da *Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk* adlı eserlerinde bu dönemin dili için *Türkâne*, *Türki* ve *Türk tili* terimlerini kullanmıştır: “Barça biliñ kim bizdin burun Türki tarih aytkanlar Arabî luğâtlarını koşup tururlar ve Farsîni hem koşup tururlar Türkîni hem sec kılıp tururlar. Özleriniñ hünerlerin ve üstâdlıklarını halkğa maʿlûm kılmak için biz munlarınıñ hiç kıyasını kılmaduk. Anıñ için kim bu kitabını oğuşu-çı ve tınlağuşu elbette Türk bolğusu turur. Bes Türklerge Türkâne aytmak kerek tâ olarnıñ barçası fehm kılgaylar” (*Şecere-i Terâkime*, 66a-15).¹⁰ (Bizden önce Türkçe tarih anlatanların, halka hünerlerini ve üstadlıklarını göstermek için Arapça ve Farsça sözcükler kattıklarını; Türkçe seci yaptıklarını hepiniz bilin. Bu kitabı okuyan ve dinleyen Türkler olacağı için, biz bunların hiç birini yapmadık. Gerçekten de hepsinin anlayabilmesi için Türklere Türkçe söylemek gerekir).¹¹ Yazar *Şecere-i Türk* adlı eserinde ise, eserini Türk diliyle yazdığını Çağatay Türkçesi'nden bir kelime bile katmadığını şöyle belirtmiştir: “Bu târihni yahşı yaman barçaları bilsün tēp Türki tili birlen aytdım, Türkîni hem andağ aytıp men kim beş yaşar oğlan tüşünür. Bir kelime Çağatay Türkîsidin ve Fârsîdin ve ʿArabîdin koşmay men, rüşen bolsun tēp” [Bu tarihi iyi ve kötü herkes bilsin diye Türk diliyle söyledim. Türkçeyi de öyle söyledim ki beş yaşındaki çocuk (bile) anlar. Açık olsun diye Çağatay Türkçesinden, Farsçadan ve Arapçadan bir sözcük bile katmadım].¹²

8 Sema Barutçu Özönder, *Ali Şir Nevâyî, Muhakemetü'l-lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 169 ve 203.

9 Kemal Eraslan, *Ali Şir Nevâyî, Mizânü'l-Evzân*, Ankara: TDK Yayınları, 1993, s. 11 ve 67.

10 Zuhal Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)* Ankara: Simurg Yay., 1996, s. 32.

11 Zuhal Kargı Ölmez, *a.g.e.*, s. 232.

12 Zuhal Ölmez, “Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Türk (Türklerin Soykütüğü)” Yayınlanmamış Çalışma.

Çağatayca sözlüklerde ise, daha çok *Çağatay Türkçesi* terimi tercih edilmiştir. Örneğin Mirza Mehdi Han'ın hazırladığı Çağatayca-Farsça bir sözlük olan *Senglâh*'in "Mabâni'l-lugat" başlıklı önsözünde betimlenen dil için kimi zaman *lugat-i turk*, *lugat-i turki* (Türk dili) kimi zaman da *lugat-i çağatay* (Çağatay dili) terimleri kullanılmıştır.¹³ Abuşka sözlüğünün bir diğer adı da *al-luğâf an-navâ'iyâ va'l-istişhâdât al-çağatâ'iyâ'*'dir. Abuşka sözlüğü ilk kez 1862'de Peşte'de Macarca olarak yayımlanmıştır. Bu yayımda ve sözlük üzerine yapılan başka yayımlarda da *Çağatay* adı kullanılmıştır. Çağatayca ile Nevâyî ve çağdaşlarının dili kastedilmektedir. Gerek klasik biçiminin Nevâyî ile oluştuğu dönemde gerekse klasik sonrası dönemde bu dil için *Luğat-i Nevâyî* terimi de kullanılmış ve Nevâyî'nin eserlerini anlamak için hazırlanan sözlüklere de bu ad verilmiştir.¹⁴

Doğu'da Nevâyî ve çağdaşlarının dilini kastetmek için kullanılan Çağatay sözcüğü, Avrupa'da özellikle Vámbéry'nin 1867'de yayımladığı *Çagataische Sprachstudien* adlı eserden sonra rağbet kazandı ve birçok bilim adamı tarafından kullanılmaya başlandı. Jozef Thúry, Martin Hartmann ve Vámbéry'nin yanı sıra birçok Alman ve Macar doğubilimcisi Çağatayca ile yalnız belli bir dönem (XIV.-XIX. yüzyıl) içindeki yazı dilini değil, Batı ve Doğu Türkistan'ın yazı dili haline gelmiş lehçelerini özellikle Özbekçe'yi de içine alan bir yazı dilini kastetmişlerdir. Şeyh Süleyman Efendi de *Lûgat-i Çağatay ve Türki-yi Osmanî*¹⁵ adlı sözlüğünde bu görüşü benimsediğini, sözlüğüne aldığı Özbekçe sözcüklerle göstermiştir. Buna karşılık Fransız doğubilimcilerinden E. Marc Quatremere,¹⁶ Çağatayca sözlük hazırlamış olan Pavet de Courteille¹⁷ ve yine hazırlamış olduğu Doğu Türkçesi sözlüğüyle tanıdığımız Alman bilim adamı Zenker¹⁸ Çağatayca için "Doğu Türkçesi" terimini tercih etmişlerdir.

Kullanılan terimlerde görülen farklılıkların yanı sıra asıl önemli olan Çağatay Türkçesi'yle kastedilen dönemin sınırlarını çizme konusundaki görüş ayrılıklarıdır. Yukarıda görüşlerini belirttiğimiz bilim adamlarının aksine XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Rusya'da yaşayan birçok türkolog *Çağatay* sözcüğünün anlamını daraltmışlardır. W. Radloff ve F. E. Korş gibi bilim adamları Çağatayca ile Uygurca ile, sonraki Orta Asya Türkçesi dil malzemelelerini kast etmektedirler. Radloff "Doğu Türkçesi" terimini, yaşayan Türk lehçe-

13 János Eckmann, *Mirzâ Mehdi's Darstellung der tschagataischen Sprache: Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata*, Budapeşte, 1942-1947, 160 s.

14 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Eren, "Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 1950, c. VIII, s. 145-163; Zuhâl Kargı Ölmez, "Çağatayca Sözlükler", *Kebikeç*, 1998, sy. 6, s. 137-144.

15 Şeyh Süleyman Efendi, *Lûgat-i Çağatay ve Türki-yi Osmanî*, İstanbul, 1298.

16 E. M. Quatremere, *Chrestomathie en turk oriental*, 1841.

17 Pavet de Courteille, *Dictionnaire turk-oriental*, Paris, 1870.

18 J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arab-persan*, Leibzig, 1862-1867.

leri için kullanarak bunun içine Sibirya lehçelerini; Korş ise, Orhon Türkçesi, Uygurca, Çağatayca ve Komancayı içine alan bir lehçe grubuyla Karagas, Koybal, Sagay, Salar şivelerini katmaktadır.¹⁹

Ayrıca Radloff'a göre, Uygurca'yı kullanan kavimlerin ortadan çekilmesiyle yazı dilinde meydana gelen değişim ve gelişimle Eski Uygurca'nın yerine *Çağatayca* adı verilen dil geçmiş, Uygurca'ya ait sözcük ve dilbilgisi biçimlerinin yerini Orta Asya şivelerinin sözcük ve dilbilgisi biçimleri almış ancak kısmen de olsa Uygur unsurları dilde korunmuştur. Böylece Çağatayca'yı yapay bir yazı dili olarak nitelendirmiştir. Borovkov ise, bu görüşe karşı çıkarak bunun gerçeğe uygun olamayacağını şu sözlerle belirtmiştir: "Doğu ve Batı Türkistan'ı birleştiren Çağatay ulusunda Uygurların edebî geleneğinin muhafazasını temin eden durum meydana gelmiş bulunuyordu; fakat Timur ve Timurlular devletinde yeni medeniyet merkezleri kurulmuş ve batı ile güneyden gelen yeni edebî gelenekler hâkim olmuştu. Zaten Uygur dilinde hakikî bir edebiyat yoktu ve onun yapacağı tesir Klâsik İran şiirinin tesiriyle mukayese edilemez."²⁰ Böylece Borovkov, Çağatayca'nın Eski Uygur dilinin devamı olamayacağını belirtmiştir.

İkinci Dünya Savaşından beri, Sovyet Türkologları 'Çağatayca'nın yerine Orta Asya İslâmî-Türk yazı dilinin ilk Çağatay döneminden öncesini de içine aldıkları (X.-XVIII. yüzyıl) dönem için *Eski Özbekçe* terimini kullanmaya başladılar. Şçerbak da bu terimi kullanmış ve Eski Özbekçe'yi üç döneme ayırmıştır: İlk dönem (X.-XIII. yüzyıllar): Eski Özbekçe'ye Batı Türkçesi ("Kıpçak") ve Güney Türkçesi unsurlarının girmesi. Bu gelişmeye Moğol istilası son verir. İkinci dönem (XIV.-XVII. yüzyıllar): Yapay yazı dili. *Çağatayca* terimi sadece bu döneme aittir. Üçüncü dönem (XVII.-XVIII. yüzyıllar): Mahallî dil unsurlarının edebî dile girmesi.²¹

Fuad Köprülü ve A. N. Samoyloviç tarafından "Çağatayca" hakkında ileri sürülen görüşler ve tanımlar farklı bakış açılarını yansıtmaktadır. Samoyloviç, Orta Asya İslâmî-Türk yazı dilini şu devirlere ayırmıştır: 1. Hakaniye Türkçesi ya da Kâşgar dili devri (XI.-XII. yüzyıllar), 2. Kıpçak-Oğuz devri (XIII.-XIV. yüzyıllar), 3. Çağatay devri (XV.-XX. yüzyıl başları), 4. Özbek devri (XX. yüzyıl). Samoyloviç, Çağatay edebî dilini de dört döneme ayırmıştır: 1. İlk Çağatayca ya da Nevâ'î'den önceki Çağatayca devri (XV. yüzyıl başlarından Nevâ'î'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar), 2. Klâsik Çağatayca devri (1465-XVI. yüzyılın ortaları), 3. Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri (XVII. yüzyılın sonuna kadar), 4. Son Çağatayca devri (XVIII. ve XIX. yüzyıllar).²²

19 J. Eckmann, "Çağatay Dili Hakkında Notlar", *TDAY-Belleten* 1958, 1958, s. 119.

20 A. K. Borovkov, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu", s. 69.

21 János Eckmann, *Chagatay Manual*, Bloomington, 1960, s. 8.

22 A. N. Samoyloviç, "K istorii literaturnogo sredneaziatsko-tureckogo yazıka: Mir Ali Şir", *Sbornik pyatisotletiyu so dnya rojdeniya*, 1928, s. 23. [Türkçesi: *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırmaları Dergisi I*, 1944, s. 73-95.]

Çağatay sözcüğünün anlamını genişleten Köprülü ise, XIII.-XIX. yüzyıllar arası olarak kabul ettiği bu dönemi beş devreye ayırır: 1. İlk Çağatay devri (XIII. ve XIV. yüzyıllar), 2. Klâsik Çağatay devrinin başlangıcı (XV. yüzyılın ilk yarısı-Nevâî'ye kadar), 3. Klâsik Çağatay devri (XV. yüzyılın son yarısı-Nevâî devri), 4. Klâsik devrin devamı (XVI. yüzyıl-Babur ve Şeybanlılar devri), 5. Gerileme ve çökme devri (XVII.-XIX. yüzyıllar).²³ Bu tasnif Kemal Eraslan tarafından da benimsenmiştir. Eraslan ayrıca, Çağatay edebî dilinin ortaya çıkışında müşterek Orta Asya yazı dilinin ve Moğol istilasından sonra yerli şivelerin karışmasının büyük ölçüde rolü olduğunu, ayrıca İslâm kültürü ile Fars edebî dilinin de bu oluşumda etkisinin bulunduğu unutulmaması gerektiğini belirtir.²⁴

Son olarak Çağatayca üzerine yaptığı çalışmalarla tanıdığımız János Eckmann'ın bu konudaki görüşüne değinmek istiyorum. Eckmann, 1957 yılında İslâmî Orta Asya Türk edebî dili hakkında yazdığı yazısında Orta Asya edebî dilini üçe ayırmıştır: 1. Karahanlı ya da Hakaniye Türkçesi (XI.-XIII. yüzyıllar), 2. Harezmi Türkçesi (XIV. yüzyıl), 3. Çağatayca (XV. yüzyıl-XX. yüzyılın başı).²⁵ Eckmann Çağatayca'yı da üç döneme ayırır: 1. Klâsik öncesi dönem (XV. yüzyılın başından Nevâî'nin ilk divanını yazdığı 1465'e kadar olan dönem-XV. yüzyılın ilk yarısı), 2. Klâsik Çağatayca dönemi (1465-1600, XV. yüzyılın ikinci ve XVI. yüzyılın ilk yarısı), 3. Klâsik sonrası dönem (1600-1921, XVI. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın sonuna kadar).²⁶

İslâmî Orta Asya Edebî Dili ve Çağatayca için Eckmann tarafından yapılan bu sınıflandırma genellikle kabul görmüştür, ancak bilim adamları tarafından farklı biçimlerde yapılan değerlendirmeler vardır. Örneğin Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı" başlıklı yazısında Çağatay Edebiyatını Fuad Köprülü gibi beş döneme ayırarak incelemiştir.²⁷ Mustafa Canpolat ise, Çağatay Dili ve Edebiyatını Eckmann gibi üç döneme ayırarak incelemektedir.²⁸ Kısaca özetlemeye çalıştığımız Çağatay ulusu, Çağatayca'nın kapsadığı dönem ve bu dönemin dilini ifade etmek için kullanılan terimler hakkındaki görüşler için belirtilen kaynaklardan daha ayrıntılı bilgiler edinilebilir. Biz de bu çalışmamızda Çağatay Edebiyatını bu üç dönemi temel alarak inceleyeceğiz:

23 Fuad Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", a.g.m.

24 Kemal Eraslan, "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı", *Büyük Türk Klâsikleri, Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986, c. III, s. 60-62.

25 János Eckmann, "Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache", *Studia Altaica*, Festschrift für Nikolaus Poppe, (zum 60. Geburtstag am 8 August 1857) Ural-Altäische Bibliothek, Wiesbaden 1957, s. 53.

26 János Eckmann, "Das Tschaghataische", *Philologia Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden 1959, s. 141; a.m.f., *Çağatay Manual*, Bloomington, 1966, s. 9-10.

27 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1993, c. VIII, s. 168-176.

28 Mustafa Canpolat, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 769-776.

1. *Klâsik (ya da Nevâyî) Öncesi Dönem*: XV. yüzyılın ilk yarısı olarak tarihlenen bu dönem, Harezmi-Altınordu Türkçesi ile Klâsik Çağatay Türkçesi arasında geçiş dönemidir.

Timur'un ölümünden sonra (1405) başlayan taht kavgaları nedeniyle zayıflayan imparatorluk giderek dağılma noktasına gelmişti. Ancak Semerkant ve Herat gibi merkezler bu karışıklıklardan uzak kaldığı için sanat ve edebiyat gelişimine devam etmiştir. 1381 yılında Timur tarafından ele geçirilen Herat, önce Miran Muhammed Şah'ın sonra da Şahruh Mirza'nın idaresinde gelişti ve Semerkant'tan sonra ikinci önemli merkez oldu. Bu iki önemli merkezden önce Harezmi ve Altın-Orda'nın kültür merkezlerinde XIV. yüzyılda gelişen Türk edebiyatı ve ortaya çıkan edebî ürünlerin, XV. yüzyıldaki edebiyatın oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Çağatay edebiyatının oluşmasını sağlayan XIV. yüzyıl şair ve yazarları Türk Edebiyatı nesrinin ve klâsik divan şiirinin ilk örneklerini ortaya koymuşlardır.

Çağatay Edebiyatının klâsik öncesi dönemi için Çağatay Edebiyatı üzerine çalışan araştırmacılar genellikle şu görüşte birleşirler: Bu dönemde meydana getirilen divanlar, düzen bakımından klâsik devirdeki kadar gelişmiş değillerdi. Bu dönemdeki divanlarda yer alan şiirler genellikle münâcât, na't, kaside, gazel, muhammes, tuyug ve müfredlerdir. Kimi divanlarda ise, genellikle gazel tarzında şiirler yer alır. Şiirlerde kullanılan vezinler aruzun remel, hezec ve rezece bahirlerinin en çok kullanılan vezinleridir.²⁹

Nevâyî'nin ilk divanını yazdığı 1465 yılına kadar süren bu dönemin başlıca temsilcileri şunlardır: Sekkâkî, Lutfî, Atâyî, Haydar Tilbe, Yusuf Emîrî, Ahmedî, Yakînî, Seydî Ahmed Mirza, Gedâyî.

Bu dönem şairlerinden önce *Sekkâkî* hakkında bilgi vereceğiz. XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu, Timurlu hükümdarlarından Halil Sultan (1405-1409) ile Uluğ Bey'e (1447-1449) ithaf ettiği kasidelerden anlaşılmaktadır. Sekkâkî'ye ait ilk bilgilerimiz Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâis* adlı şairler tezkiresinde Sekkâkî için yazdıklarına dayanmaktadır. Nevâyî'nin *Mevlânâ Sekkâkî* maddesiyle yer verdiği bilgilere göre, Mâverâünnehirli olan Sekkâkî'nin şiirleri Semerkant'ta şöhret bulmuştur. Nevâyî ayrıca Sekkâkî'nin Mevlânâ Lutfî'nin iyi şiirlerini çalarak kendisi yazmış gibi gösterdiğini belirtir.³⁰ *Türkçe Divanı*'nın önsözünde Lutfî ile birlikte övdüğü ve Türkistan'da büyük şöhreti olduğunu belirttiği Sekkâkî'yi Nevâyî, *Muhakemetü'l-lugateyn* adlı eserinde de Sekkâkî'nin Lutfî kadar iyi bir şair olmadığını ileri sürer.³¹ Görüldüğü gibi Sekkâkî'nin şairliği, kendi dönemi içerisinde tartışız görüşlerle değerlendirilmiştir.

29 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 169.

30 Kemal Eraslan, *Ali-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâis I*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, s. 70.

31 Ayrıntılı bilgi için bkz. H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Bölüm III, Kısım I: Yazarlar, c. V, Utrecht, 1969 s. 153.

Sekkâkî tasavvuf şairi değildir. Tasavvuf onda sadece felsefi boyutta kalmış şiirlerine yansımamıştır. Tasavvufi anlamda yaptığı tek şey, Sufi Hâce Muhammed Pârsâ'ya kasidelerinden birini ithaf etmesidir. Eraslan, Sekkâkî'yi şöyle değerlendirmiştir: "Kasidelerinde Çağatay edebî dilini ustalıklı kullanması, gazellerindeki incelik ve coşkuluk, onun Çağatay şiirinin kurucularından sayılması için yeterlidir. Dilinde yer yer arkaik unsurlara rastlanması ise Çağatay edebî dilinin oluşum halinde bulunduğunu göstermektedir."³²

Sekkâkî'nin tek eseri olan *Divan*'ının iki nüshası vardır. İki nüshada da eksiklikler bulunmaktadır. Nüshalardan biri, Londra British Museum Ör. 2079'da kayıtlıdır.³³ Diğer bir nüsha ise, Özbekistan Fenler Akademisinde kayıtlıdır. Her iki nüshada da eksiklikler bulunmaktadır. Bunların dışında Ayasofya Kütüphanesi numara 4757'de kayıtlı bir mecmuanın 165-167. sayfaları arasında hem Uygur hem de Arap harfleriyle yazılmış üç gazeli bulunmaktadır.³⁴ İki nüshası bilinen divanı Özbekistan'da kiril harfleriyle basılmıştır.³⁵ Sekkâkî'nin şiirleri ve edebî yönü Divanının tümü üzerine çalışan Kemal Eraslan tarafından değerlendirilmiştir.³⁶

Çağatay şiirinin gelişmesinde önemli katkıları olan klâsik dönem öncesinin bir diğer şairi ise *Mevlânâ Lutfi*'dir. Doğum yeri ve yılı belli olmayan bu şair hakkında ilk bilgileri Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlis'n-nefâis ve Nesâyimü'l-mahabbe* adlı eserlerinden ve Devletşah'ın *Tezkiretü's-suârâ*'sından edinmekteyiz. *Mecâlisü'n-nefâis*'te verilen bilgilere göre; Lutfi zamanının söz ustasıydı, Farsça ve Türkçede benzeri yoktu, ama daha çok Türkçe şiirleriyle tanınmaktaydı. Türkçe divanı ünlüdür. Şeyh Şehabeddin-i Beyabani'ye intisap etmiş ve ölünceye kadar ona bağlı kalmıştır. 99 yıl yaşadı. *Zafer-nâme* tercümesinde iki bin beyitten daha fazla mesnevisi vardır.³⁷ Yine Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre, Türkçeye manzum olarak çevirdiği *Zafer-nâme* müsvedde halinde kaldığı için pek tanınmamıştır. Bu eser hâlâ ele geçmediği için bilinmemektedir. Doğum yılı belli olmayan şairin ölüm yılı da 1482 ya da 1492 olarak tahmin edilmektedir. Tezkirelerde verilen bilgilere göre, Herat'a bağlı Kenâr köyünde medfundur.

Bu dönemin en iyi şairlerinden olan *Lutfi*'nin Çağatay dilini ustaca kullandığı, gazel, kaside ve tuyuglarında edebî açıdan başarılı olduğu, şiirlerinde kul-

32 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s.170.

33 Bu nüsha hakkında daha geniş bilgi için bkz. Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra 1888, s. 284

34 János Eckmann, "Die tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden 1964, s. 308.

35 Sakkâkiy, *Tanlangan Asarlar*, Taşkent, 1958.

36 Kemal Eraslan, *Mevlânâ Sekkâkî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1999. Ayrıca dört bölümlük bir dizi makaleyle Çağatay şairlerinin şiirlerini yayınlayan Eckmann'ın üçüncü yazısı Sekkâkî hakkındadır: "Çağatay Dili Örnekleri III, Sekkâkî Divanından Parçalar", *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1963, c. XII, s. 157-174.

37 K. Eraslan, *Ali-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-nefâis I*, s. 66.

landığı üslubun ince hayallerle dolu olduğu araştırmacılar tarafından *belirlenmiş* özelliklerindedir.³⁸ İki önemli eseri vardır: *Divân* ve Celâleddin Tabib'in Farsça *Gül u Nevruz* adlı mesnevisini yine nazım biçiminde çevirdiği *Gül u Nevruz Mesnevisi*. Divanının Londra British Museum, Paris Bibliotheque Nationale ve İstanbul Süleymaniye kütüphanesinde nüshaları bulunmaktadır. *Divan* üzerine Günay Karaağaç doktora tezi olarak çalışmış ve bu çalışma yayımlanmıştır.³⁹ *Gül u Nevruz* adlı mesnevisi üzerine ise iki tez çalışması yapılmıştır. Henüz yayımlanmamış olan bu çalışmalardan biri mezuniyet, diğeri ise yüksek lisans tezidir.⁴⁰

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Belh'te doğmuş olan *Atâyî* ise, Nevâyî tarafından XV. yüzyılın en eski şairi olarak kabul edilir. İsmâil Ata'nın torunlarından. Bu nedenle de *Atâyî* mahlasını almıştır. Nevâyî'ye göre döneminde bu şairin şiirleri Türkler arasında çok yayılmıştı. Kafiye hatası yapsa da şiirlerinde Türkâne söyleyişi tercih etmiştir. Klâsik şiirin nazım kurallarına pek önem vermemiştir.⁴¹ Mezarı Belh civarında bir köyde bulunmaktadır.⁴²

Divanının nüshası, Leningrad'da Institut vostokovedenija AN SSSR No. B 2456,76 Foll.'da kayıtlıdır. Şiirlerinin bir kısmı, Samoyloviç ve Fitret tarafından yayımlanmıştır.⁴³

Haydar Tilbe'nin hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Asıl adı *Mîr Haydar* olan bu Çağatay şairi, eserlerinde *Haydar Tilbe* adını kullanmıştır. Ayrıca Türkîgûy (Türkçe söyleyen) lakabıyla da tanınmaktadır. Kaynaklarda *Haydar Harezmi* adıyla da yer alır.⁴⁴ *Mecâlisü'n-nefâyis*'te adı geçen *Mîr Haydar Mezcûb* ve *Mîr Haydar Sabûhî* ile karıştırılmıştır. Ali Şir Nevâyî tarafından Harezmi olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵ Mevlânâ Lutfî'den sonra döneminin en güçlü şairi olarak kabul edilmektedir. Nizâmî'nin aynı adlı mesnevisine nazire olarak yazdığı *Mahzenü'l-esrâr* adlı mesnevisini Timur'un torunlarından İskender bin Ömer

38 H. F. Hofman, *a.g.e.*, c. IV, s. 63.

39 Günay Karaağaç, *Lutfî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1997.

40 L. Dinçer, "Kitâb-ı Gül ü Nevruz", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, No. 942, 1970; Bayram Orak, "Lutfî'nin Gül u Nevruz'u Gramer İndeksi", Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.

41 Hayatı ve eserlerinden yola çıkılarak değerlendirilen edebi kişiliği hakkında bkz. H. F. Hofman, *a.g.e.*, c. I-III, s. 124.

42 Kemal Eraslan, *Ali-Şir Nevâyî Mecâlisü'n-nefâyis I*, s. 68.

43 A. N. Samoyloviç, *Materiali po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature. Çağatayskiy Poet XV ve-ka Atâyî*, ZKV II, 1927 s. 257-274; Fitret, *Özbek Edebiyatı Numûneleri*, Taşkent, 1928, c. VI, s. 151-158.

44 Kemal Eraslan, Çağatay Şiiri hakkında yazdığı makalede "Haydar Harezmi" adının kullanılmasının yanlış olduğunu belirtir: Kemal Eraslan, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz, Ağustos, Eylül 1986, c. LII, sy. 415, 416, 417, s. 581-602.

45 E. Sema Barutçu Özönder, *Ali Şir Nevâyî, Muhakemetü'l-luğateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, s. 188.

Şeyh Mirza adına kaleme almıştır. Bu durum onun XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını göstermektedir. *Müfteilün/müfteilün/fâ-ilün* vezniyle yazılmış olan eser on bölümden oluşmaktadır. Her bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâye yer alır. Mesnevisinin Türkiye ve dünya kitaplıklarında birçok yazma nüshası vardır.⁴⁶

Yusuf Emîrî, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Şiirlerinde *Emîr* ve *Emîrî* mahlaslarını kullanmıştır. Farsçayı Türkçeden daha başarılı bir biçimde kullanan Yusuf Emîrî, dönemindeki Türk edebî dilindeki gelişmeye ve Çağatayca ile klâsik bir edebiyat yaratma geleneğine kayıtsız kalmamıştır. Yusuf Emîrî, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve Şahruh'un oğlu olan Baysungur'un nedimlerindenidir. Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre, güzel Türkçe şiirleri bulunmasına rağmen hakettiği şöhreti kazanamamıştır. Yusuf Emîrî'nin *Divân'ı*, *Dehnâme* adlı mesnevisi ve *Beng ü Çağır* adlı bir münazarası bulunmaktadır. *Divan*'ında Türkçe şiirlerinin yanı sıra yer alan Farsça şiirlerindeki başarısı onun bu dili iyi bildiğini ve iyi kullandığını göstermektedir. Farsça şiirlerinde devrin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Kemal Hocendî'yi taklit ettiği düşünülmektedir. Fuad Köprülü bu etkinin Türkçe şiirlerinde de görüldüğünü ve bunun doğal olduğunu belirtir. Hocendî'nin etkisini ise şöyle açıklar: "O sırada Mâverâünnehir'de büyük şöhret kazanmış olan Hoca İsmet Allah Buharî ve öğrencilerinin şiirlerine karşılık, Horasan ve Irak'ta Kemâl Hocendi taraftarlarının daha kuvvetli oldukları bilinmektedir. İşte Emîrî de bunlardandır."⁴⁷ *Divan*'ının bir yazma nüshası, İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde (TY, nr. 2850, varak 163b-284b).

Yusuf Emîrî, Baysungur Mirza'ya ithaf ettiği *Dehnâme*'yi 1429 yılında tamamlamıştır. Fars Edebiyatında adeta bir moda haline gelen ve kimi şairler tarafından ele alınan bu konu Emîrî'nin de ilgisini çekmiştir. On mektuptan oluşan eserinin başında, münâcât, na't, devrin padişahına övgü ve telif sebebi bölümleri yer alır. 906 beyitten oluşan *Dehnâme*, *mefâilün/mefâilün/feûlün* vezniyle yazılmıştır. Farsçayı daha iyi bildiği halde, eserini Türkçe yazması yukarıda da belirttiğimiz gibi Türk diliyle (Çağatayca) klâsik bir edebiyat meydana getirme geleneğine uymasındandır. Eserin tek yazma nüshası Londra British Museum (Add., nr. 7914, varak 228b-272a)'da bulunmaktadır.⁴⁸ *Dehnâme* üzerine bir mezuniyet tezi ile Reşit Rahmeti Arat'ın bir makale çalışması bulunmaktadır.⁴⁹ Arat'ın bu çalışmasında *Dehnâme*'nin 23 beytinin Uygurca tıpkıbasımı, yazıçevrimi ve Türkiye Türkçesine çevirisi yer alır.

46 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 170; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 318-319.

47 Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 293.

48 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra, 1888, s. 288-289.

49 Ümran Somer, "Yusuf Emîrî: Dehnâme", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, No: 873, 1969; R. R. Arat, "Bir Yazı Numûnesi Münasebeti İle", *Fuat Köprülü Armağanı*, 1953, s. 17-29.

Beng ü Çağır adlı münazara ise, nazım nesir karışık bir eserdir. Bu eser de yine Fars edebiyatındaki genel modaya uyularak yazılmıştır. Emirî, Fars üslubu ile Türk dilinde böyle bir eser yazmada kendisinden evvel kimsenin başarılı olmadığını belirtmiştir. Türk edebiyatında daha sonraları bu tür eserler verilmiştir, ancak bu türde eser veren ilk şair, XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Yusuf Emirî'dir. *Beng ü Çağır*'ın metnini notlarla yayımlayan Gönül Alpay,⁵⁰ İran şairi Mevlâna Yahya Sîbek-i Nişaburî'nin *Esrarî vü Humarî* adlı bir eser yazmış olduğunun Devletşah tezkiresinden anlaşıldığını belirtmektedir. Buna göre, Yusuf Emirî eserini yazarken bu eserden etkilenmiştir. Eserde beng (afyon) yeşiller giymiş uyusuk bir dervîştir; çağır (şarap) ise, kırmızılar giymiş korkusuz, öfkeli ve hareketli bir gençtir. Bu sembollerle şarap ve afyon karşılaştırılmaktadır. *Beng ü Çağır*'ın da tek yazma nüshası Londra British Museum'da bulunmaktadır.⁵¹

Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-nefâyis*'inden öğrendiğimize göre *Yakînî*, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Nevâyî ayrıca, onun ömrünün sonunda bî-edebâne sözlerden tövbe edip doğru yola girdiğini ve kabrinin Dere-i dü-birâderân'da olduğunu belirtir.⁵² *Riyâzü'ş-şu'arâ'* ve *Subh-i Gülşen* tezkirelerindeki bilgilere göre de Heratlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ *Yakînî*'nin *Ok Yayning Münazarası* adlı nazım, nesir karışık olarak yazdığı eserinin dışında divanı ya da mecmualarda şiirleri bulunmamaktadır. Eserinin tek yazma nüshası Londra British Museum'dadır.⁵⁴ Çağdaşı *Yusuf Emirî* gibi münazara tarzında bir eser yazmak amacıyla kaleme aldığı *Ok Yayning Münazarası* sayesinde, Türk aristokratları arasında yaygın olan okçuluk ve onların okçulara olan meraklarını da öğreniyoruz. Sultan Hüseyin Baykara'nın onun bir gazeline nazire yazması şöhretinin devam ettiğini göstermektedir.⁵⁵ Bu eserin Arap harfli metni ve İngilizce çevirisi Fahir İz tarafından yayımlanmıştır.⁵⁶

Hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız *Ahmedî*'nin çeşitli telli sazlar arasındaki atışmayı konu edinen hacim bakımından küçük, edebî değeri büyük olan bir mesnevisi vardır. Adının ya da mahlasının *Ahmedî* olduğunu ese-

50 Gönül Alpay, "Yusuf Emirî'nin *Beng ü Çağır* adlı Münazarası", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1972, 1973, s. 103-125. Bu makalede *Beng ü Çağır* hakkında bilgi, tam metin ve notlar yer almaktadır.

51 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Londra, 1888, s. 291. Yusuf Emirî, eserleri ve eserlerinin nüshaları hakkında ayrıca bkz. Hofman, a.g.e., c. I-III, s. 92-97.

52 Kemal Eraslan, "Ali Şir Nevâyî-Mecâlisü'n-nefâyis I, s. 68.

53 Fuad Köprülü, a.g.m., s. 294.

54 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 291; Hofman, a.g.e., c. VI, s. 100.

55 Fuad Köprülü, a.g.m., s. 294.

56 Fahir İz, "Yakînî's Contest of the Arrow and the Bow", *Nemeth Armağanı*, Ankara, 1962, s. 267-287.

rinde kendisi belirtmiştir. Eserindeki üslup özelliklerinden onun XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Ahmedî'nin bir beytinden hareketle onun Şâhruh Mîrzâ devrinde yaşadığını ileri süren Eckmann, Şâhruh Mirza'nın, döneminde içki yasağı uygulanmış olduğunu da delil olarak gösterir.⁵⁸ Tanbure, ud, çeng, kopuz, yatuğan, rebap, gıçek ve kingire gibi telli sazların arasındaki atışmaya dayanan eserine kendisi bir ad vermemiştir. Eser, içeriğine göre, "Telli Sazlar Münazarası" biçiminde adlandırılmıştır. Nesir halinde bir mukaddime ile başlayan eser, 130 beyitten oluşan bir mesnevidir. *Müfteilün/müfteilün/fâilün* vezniyle yazılmıştır.⁵⁹ Eserin tek yazma nüshası, yine Londra British Museum'da bir mecmua içerisinde 321b-328b varakları arasında yer almaktadır.⁶⁰

Klâsik öncesi döneme ait XV. yüzyıl şairlerinden olan *Seydî Ahmed Mirza*,⁶¹ Timur'un torunlarından Mîrân Muhammed Şah'ın oğludur. Şahruh Mirza zamanında Horasan valiliği yapmıştır. Nevâyî'nin verdiği bilgiye göre, Seydî Ahmed Mirza Türkçe ve Farsça mesnevi ve gazellerden oluşan bir divan tertip etmiştir. Nevâyî ayrıca *Letâfetnâme* adlı bir mesnevisinin de olduğundan bahseder.⁶² *Ta'aşşuknâme* adlı mesnevisini 839'da Şahruh'a takdim etmiştir. Yedi günde yazdığını belirttiği bu mesnevinin vezni, *mefâilün/mefâilün/feûlün*'dür. Hocendî'nin *Letâfetnâme*'si tarzında yazılmış olan eser, münâcât, na't, hükümdarın methi ve telif sebebi bölümlerinden sonra yer alan on aşk mektubundan meydana gelmektedir. Her mektubun bitiminde bir gazel ile "Sözün Hülâsası" başlıklı bir bölüm yer alır. 320 beyitten oluşan bu eserde *Seydî* mahlasını kullanmıştır. *Ta'aşşuknâme'nin* bilinen tek yazma nüshası Londra British Museum'dadır.⁶³ Eser üzerine biri lisans, diğeri yüksek lisans olmak üzere iki tez hazırlanmıştır.⁶⁴

Bu dönemin son şairi *Gedâyî* hakkında Nevâyî, tezkiresinde şu bilgileri verir: "Türkçe şiirler yazar, Ebu'l-Kasım Babür zamanında büyük şöhrete kavuş-

57 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 171; Hofman, *a.g.e.*, c. I-III, s. 61-63.

58 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 323-324.

59 Kemal Eraslan, "Ahmedî Münazara (Telli Sazlar Atışması)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986, c. XXIV-XXV, s. 129-204. Metin, metnin çevirisi, notlar ve dizinden oluşan çalışmanın giriş kısmında eserin içeriği hakkında da bilgi verilir. Ayrıntılı bilgi için bu çalışmaya bakılabilir. Eser hakkında yapılan diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

60 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 291

61 Kimi araştırmacıların *Sidî Ahmed Mirza* biçiminde okudukları gibi Hofman'da da Sidî A. olarak yer alır: Hofman, *a.g.e.*, c. V, s. 100.

62 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâyis*, c. I, s. 196.

63 Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, s. 289.

64 Sezer Özkoçer, "Seyyid Ahmed Mirza, Ta'aşşuknâme", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 871, 1968; Selim Kuru, "Bir Dehname Örneği Olarak Ta'aşşuknâme ve Eserdeki Ki'li Yan Tümceler", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1993. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

muştur. Yaşı ise doksanı geçmiştir.”⁶⁵ Görüldüğü gibi Nevâî'nin tezkiresinde de asıl adının ne olduğu, nerede ve ne zaman doğup büyüdüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eckmann, *Mecâlisü'n-nefâîs*'in 1491 (896) yılında tamamlandığını gözönüne alarak 1404-1405 yıllarında doğmuş olabileceğini belirtir.⁶⁶ Elimizde bir tek *Divan*'ı bulunan bu şairin şiirleri bence dönemindeki diğer eserler arasında edebî açıdan en kayda değer olanıdır. Üslubu ve söyleyiş tarzı Nevâî kadar olmasa da onununkine yakın bir üslup ve söyleyiş tarzı sergiler. Dili oldukça sadedir. Aruzu çok iyi kullanmıştır. Eraslan'ın da belirttiği gibi, şiirleri genellikle aşk, sevgilinin güzelliği ve cefası konularını işlemesinin yanı sıra yer yer sufîyâne duygu ve düşünceleri de işler. *Gedâî* ya da *Gedâ* mahlaslarını kullanması da bu sufîyâne söyleyiş tarzıyla ilgili olmalıdır.⁶⁷ *Divân*'ının tek yazma nüshası Paris Bibliotheque Nationale (Suppl. Turc., nr. 981)'dedir.⁶⁸ J. Eckmann *Gedâî Divanı*'nı metin, sözlük ve tıpkıbasım olarak yayımlamıştır.⁶⁹

Klâsik öncesi dönemin kültür ve sanat merkezi Herat ve Semerkand olduğu gibi Horasan ve Maverâünnehir'de de güçlü bir edebî gelişimin olduğu bilinmektedir. Türkçe ve Farsçayı iyi kullanan şairlerin yarattığı bu edebiyat, İran edebiyatının etkisi altında kalmıştır. Bu etkiyle edebî ürünlerde eskiden beri görülen Arap ve Fars unsurlarının arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra şairlerin yetiştikleri bölge ve ait oldukları etnik gurup nedeniyle dillerinde de kimi farklılıklar mevcuttur. Çoğu eserde Oğuzca özelliklere rastlamak mümkündür. Yeni biçimlenmeye başlayan Çağatay edebiyatı için bu dönemin sonunda Maverâünnehir, Harezm ve Horasan gibi merkezlerde klâsik bir Çağatay dili ve edebiyatının meydana geldiğini söylemek mümkündür. Yukarıda şairlerini ve eserlerini tanıtırken ortaya çıkan tabloya bakılacak olursa bu dönemin şairleri, gazel ve kasidenin yanı sıra mesnevi konularına, münazaralara da yer vermiş oldukları gibi tasavvufun etkisinden de uzak kalmamışlardır. Çağatay şairlerinin halk edebiyatına bakışları Köprülü'nün de belirttiği gibi Osmanlı şairlerinden farkıdır.⁷⁰ Onların halk edebiyatına karşı bu ilgisizlikleri Fars şiiri-ne karşı duyulan hayranlıktan kaynaklanmaktadır. Hece vezni ve dörtlüklerle yazılan Yesevî tarzı sufîyâne şiirleri edebî ürünler olarak görmemişlerdir.

2. *Klâsik Çağatayca Dönemi*: XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısını kapsayan bu dönem, Timurlu İmparatorluğu'nun yavaş yavaş zayıflamaya başladığı dönemdir. 1447 yılında Şahruh Mirza'nın ölümünden sonra iktidar mücadeleleriyle zayıflayan imparatorluk, Horasan'da Ebü'l-Kâsım Babür'ün

65 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâî'nin Mecâlisü'n-nefâîs*, c. I, s. 120-121.

66 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 324.

67 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 172.

68 E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs*, Paris, 1933, c. II, s. 117; Hofman, *a.g.e.*, c. III, s. 71.

69 János Eckmann, *The Divân of Gadâî*, Bloomington, 1971, 477 s.

70 F Köprülü, *a.g.m.*, s. 296.

ve Maverâünnehir'de ise Ebu Saîd'in kurduğu kuvvetli idareyle biraz toparlanırlar gibi olduysa da Babür'ün ölümünden sonra karışıklıklar ve şehzadeler arasında taht mücadeleleri tekrar başladı. Hüseyin Baykara bu mücadeleden başarıyla çıkarak Herat'ı siyasi merkez olmasının yanı sıra devrin sanat ve kültür merkezi haline getirdi. 1469-1506 yılları arasında hüküm süren Baykara, edebiyatın her dalında ürün vermiş olan Ali Şîr Nevâyî'yi de himayesi altına alarak yakın arkadaşlık kurmuştur. Bu nedenle bu dönem "Nevâyî-Baykara dönemi" olarak da bilinir. Bu dönemde saraylarda resmî dil olarak Farsça kullanılıyordu. Bu doğal olarak kültürel faaliyetlere de yansıtıyordu. Ancak buna rağmen Hüseyin Baykara döneminde Türkçe şiir yazma eğilimi artmıştır. Böylece Türkçe ile de önemli ve hacimli sanat eserleri ortaya konabileceği gösteriliyordu. Bu dönemin şairleri ise şunlardır: Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâyî, Hamîdi, Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî ve Babür.

842 (1438)'de Herat'ta doğan Hüseyin Baykara 'Hüseyinî' mahlasıyla Türkçe lirik gazeller yazmıştır. 1469'da Horasan tahtına oturduktan sonra 1506 yılına kadar süren saltanatı sırasında Herat'ı önemli bir kültür merkezi durumuna getiren Baykara, Câmî ve Nevâyî gibi dönemin büyük şairlerini sarayında bulundurmuş, özellikle de yakın arkadaşı Nevâyî'yi himaye etmiştir. Ali Şîr Nevâyî *Mecâlisü'n-nefâyis* adlı şairler tezkiresinin sekizinci meclisini Hüseyin Baykara (Ebu'l-Gâzî Sultân Hüseyin Bahâdur Hân)'ya ayırmış ve ondan övgüyle bahsetmiştir.⁷¹ Şair olarak çok başarılı olduğu söylenemezse de klâsik Çağatay şiirinin Nevâyî'den sonra gelen ilk isimlerindenidir. Gazellerini hep *fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün* vezniyle yazmıştır. Bu vezin o devirde Câmî ve Nevâyî tarafından da çok kullanılmıştır. Bu veznin kullanılmasında bu vezinle yazılan şiirlerin bestelenerek Urganî usulüne göre *koşukçu* ya da *türkîgûylar* tarafından sarayda terennüm edilmesinin etkisinin olduğu, Nevâyî ve Babür tarafından dile getirilmiştir. Baykara'nın lirik gazellerini biraraya getirdiği bir *Divan*'ı ve otobiyografik tarzda yazılmış bir *Risâle*'si bulunmaktadır.

Divanının 8'i Türkiye'de, 13'ü ise yurtdışında olmak üzere toplam 21 nüshası bulunmaktadır. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'ndeki nüsha, İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.⁷² *Baykara Divanı* üzerine en kapsamlı ilk çalışma Talip Yıldırım tarafından doktora tezi olarak yapılmıştır.⁷³ Divanının tamamının incelendiği bu çalışmada Hüseyin Baykara'nın gerek hükümdarlığı gerekse kişiliği 'Giriş' kısmında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada metnin yazıçevrimi, dil incelemesi ve dizin yer alır.

71 Kemal Eraslan, *Ali Şîr Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâyis*, c. II, s. 202-244; Hofman, a.g.e., c. III, s. 210.

72 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri V. Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara "Hüseyinî"* İstanbul, 1946.

73 Talip Yıldırım, "Hüseyin Baykara Divanı (Metin-İnceleme-Dizin)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Yedi bölümden oluşan *Risale*'de kendini, nesebini, dervişlere ve Molla Câmî'ye gösterdiği saygıyı, adalete düşkünlüğünü, kurduğu vakıfları, şairleri koruduğunu ve Nevâyî'nin faziletlerini anlatır. Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Biri Amasya Bayezid Kütüphanesi'ndeki 550 numaralı mecmuanın içinde yer alan ilk metindir. İkincisi ise *Şükür-nâme* adıyla İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 257 numarada kayıtlıdır. *Risâle*'yi ilk önce İsmail Hikmet Ertaylan tıpkıbasım olarak yayımlamış,⁷⁴ İki nüshanın karşılaştırmalı yayımı ise, Bilal Yücel tarafından 1996 yılında yapılmıştır.⁷⁵

Klâsik Çağatay Edebiyatının en önemli temsilcisi Çağatay Edebiyatına damgasını vuran Ali Şir Nevâyî'dir. XV. yüzyılın ilk yarısında Semerkand ve Herat'ta gelişen klâsik Çağatay şiiri Nevâyî ile özellikle Herat'ta doruk noktasına ulaşmıştır. Asıl adı Nizâmü'd-dîn Ali Şir Nevâyî olan şair 9 Şubat 1441 (m. 17 Ramazan 844)'de Herat'ta dünyaya gelmiştir. Uygur Türklerindedir. Babası Gıyasü'd-dîn Kîçkine Bahâdır, Horasan hâkimi Ebu'l-Kasım Babür'ün hizmetindeydi. Küçüklüğünden beri Hüseyin Baykara ile birlikte büyümüş aralarındaki dostluğun temelleri bu dönemde atılmıştır. 1469 yılında Hüseyin Baykara'nın Horasan'ı ele geçirip Timurlu tahtına oturmasından sonra Ali Şir Nevâyî de Herat'a dönüp dostunun verdiği "Mühürdarlık" görevini yerine getirmiştir.⁷⁶

Henüz çocuk yaşta edebiyata ilgi duyan ve şiirler yazan Ali Şir Nevâyî'nin divan, mesnevi, tezkire, tarih türlerinde yazdığı eserlerin dışında musiki, aruz, dil ve dünya görüşü gibi konulardan oluşan yirmi dokuz eseri vardır. Tezkiresinde Hüseyin Baykara'yı anlatırken onun Türk dili ve edebiyatına ait birçok sorunu çözümlendiğini belirtir; ancak bunda en büyük etkenin kendisi olduğunu söylemek gerekir. Türkçe şiirler yazan dayıları Mir Said Kabilî ve Muhammed Ali Garibî ve hâmisî Ebu'l-Kasım Babür'ün de etkisiyle kendi diline karşı büyük bir ilgi duyan Nevâyî, Çağatayca'nın Farsça'dan geri olmadığını eserleriyle göstermeye çalışmıştır. Böylece kendisinden sonraki yeni neslin de Türkçe yazmasını teşvik etmiştir. İran'ın büyük mutasavvıflarından olan Abdurrahman-ı Câmî'nin de takdirini kazanmış ve İran edebiyatının önde gelen simalarının eserleriyle boy ölçüşecek eserler ortaya koymuştur. Şiir yazmaya Farsça ile başlamış, sonraları Türkçe birçok eser yazmıştır. Bu nedenle de *zül-lisaneyn* diye de tanınmıştır.

74 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri II. Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara*, İstanbul, 1945.

75 Bilal Yücel, "Hüseyin-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1996, c. II, s. 69-70.

76 Burada amacımız Ali Şir Nevâyî'nin hayatını ayrıntılı olarak vermek olmadığı için hayatı hakkında ayrıntıya girilmemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, I. cilt, Hayatı, Sanatı, Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları, 1965, 306 s.; Günay Kut, "Ali Şir Nevaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1989, c. II, s. 449-453; Zeki Velidi Togan, "Ali Şir", *İslâm Ansiklopedisi*, c. I, s. 349-357; Hofman, a.g.e., c. I-III, s. 69.

Nevâyî Blochet ve Barthold gibi kimi bilim adamları tarafından yalnızca bir mütercim, orta derecede başarılı, taklitçi bir şair olarak değerlendirilmişse de Rus doğubilimcisi Berthels Feridüddin Attar'ın *Mantuku't-tayr*'ı ile Nevâyî'nin *Lisanü't-tayr*'ını karşılaştırarak bu iddiaların yanlışlığını ortaya koymuştur.⁷⁷ Nevâyî'nin mesnevilerinde Hüsrev Dihlevî ve Câmî'nin etkisi görülür, ancak bu tamamıyla taklit boyutunda değildir. Orta Asya Türk dili ve edebiyatını gelişmesinde büyük payı olan Nevâyî klâsik Çağatay şiirini yalnız en yüksek dereceye çıkarmakla kalmamış Çağatay dilinin de bir kültür ve edebiyat dili olabileceğini göstermiştir. Bundan dolayı Çağatayca'ya "Nevâyî dili" de denmiştir. Eserleri Türkistan dışında Azeri ve Anadolu sahalarında da okunmuş, Osmanlı şairleri de onu üstat olarak görmüşlerdir. Fars edebiyatını örnek alarak çeşitli türlerdeki Farsça eserleri Türkçe ile yazmaya çalışmış ve böylece Orta Asya Türk edebiyatını klâsik bir seviyeye ulaştırmayı başarmıştır. Çok sayıda olan eserleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

- I. Divanları (Hazâ'inü'l-me'ânî): (1) *Garâibü's-sıgar*, (2) *Nevâdirü'ş-şebâb*, (3) *Bedâyü'l-vasat*, (4) *Fevâidü'l-kiber*, (5) *Farsça Divânı*.
- II. Hamsesi: (1) *Hayretü'l-ebrâr*, (2) *Ferhâd u Şîrîn*, (3) *Leylî vü Mecnûn*, (4) *Seb'a-i seyyâre*, (5) *Sedd-i İskenderî*.
- III. Tezkireleri: (1) *Mecâlisü'n-nefâis*, (2) *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâymi'l-fütüvve*.
- IV. Dil ve edebiyat eserleri: (1) *Risâle-i mu'ammâ*, (2) *Mizânü'l-evzân*, (3) *Muhâkemetü'l-lugateyn*.
- V. Dinî-ahlâkî eserleri: (1) *Münâcât*, (2) *Çihil Hadis*, (3) *Nazmu'l-cevâhir*, (4) *Lisânu't-tayr*, (5) *Sirâcü'l-müslimîn*, (6) *Mahbûbu'l-kulûb*.
- VI. Tarihî eserleri: (1) *Târîh-i enbiyâ vü hükemâ*, (2) *Târîh-i mülûk-i Acem*, (3) *Zübdetü't-tevârih*.
- VII. Biyografik eserleri: (1) *Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr*, (2) *Hamsetü'l-mütehayyirîn*, (3) *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed*.
- VIII. Belgeler: (1) *Vakfiyye*, (2) *Münşe'ât*.

Görüldüğü gibi hemen hemen her konuda eser vermiş olan Nevâyî'nin neredeyse bütün eserleri incelenmiş üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de özellikle tez çalışması olarak yapılan incelemeler daha çok dil açısından yapılan değrelendirmelerle sınırlıdır. Eserleri, özellikle divanları edebiyatçı gözüyle değerlendirilmeyi beklemektedir. Şimdi, sırasıyla kısaca bu eserler hakkında bilgi verelim:

İlk sırada yer alan divanları daha çocuk yaştaiken başlayıp hayatının sonuna kadar yazmış olduğu şiirleri içermektedir. Bunları farklı adlar altında toplayan Nevâyî'nin bunların dışında bir de *Farsça Divan*'ı vardır. Çocukluk ve ilk

77 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 302.

gençlik yıllarında yazdığı şiirleri kendi divanlarını düzenlemesinden daha önce başkaları tarafından derlenmiştir. Bu derleme 870'te (1465-66) Sultan Ali b. Muhammed Meşhedî tarafından istinsah edilmiştir. Bunun tek nüshası Leningrad'da Saltukov-Şçerdin Devlet Halk Kitaplığı 564 numarada kayıtlıdır.⁷⁸ Özbek bilgini Hamîd Süleyman tarafından *İlk Divan* adı altında tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.⁷⁹ İlk yazdıklarıyla önce iki divan oluşturan Nevâyî sonra yeni yazdıklarını da katarak bu iki divanı dört divan haline getirmiştir. Nevâyî tertiplemediği ilk divana *Bedayıü'l-bidaye* adını vermiştir. Bu divan Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine hazırlanmıştır. Baykara'nın tahta çıkışı 1469 olduğuna göre, eser 1469-1480 yılları arasında meydana getirilmiştir. Divanın bilinen dört nüshası vardır.⁸⁰ *Nevadirü'n-nihaye* adındaki ikinci divanı ise, 1476-1486 yılları arasında yazdığı şiirlerinden oluşmaktadır.⁸¹ Eski ve yeni şiirlerinden seçmeler yaparak oluşturduğu ve *Nevadirü'n-nihaye* adını taşıyan bu divanın müstensih hattı olan iki nüshası Özbekistan Fenler Akademisi, Doğu Bilimleri Enstitüsünde bulunmaktadır. Bu iki nüshadan Özbekistan Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü 1995 numarada kayıtlı olan nüsha Eckmann tarafından tek nüsha olarak gösterilmiştir. Bu nüshanın Sultan Ali Meşhedî tarafından XV. yüzyılda Herat'ta istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Müstensih hattı olan ikinci nüsha ise, yine Özbekistan Fenler Akademisinde 11675 numarada kayıtlıdır. Dönemin meşhur hattatlarından Abdülmecid tarafından 893 (1487) tarihinde istinsah edilmiştir. Nevâyî'nin kendi elyazması olduğu düşünülen Tahran'daki nüsha ise eser değişimi yoluyla Özbekistan'a getirilmiş ve mikrofilmi de yapılmıştır.⁸² Bu iki divandan sonra yazmış olduğu şiirleri, ilk iki divandaki şiirleriyle harmanlayarak bunları dört divana ayırmış hepsine birden *Hazainü'l-me'anî* adını vermiştir. *Hazainü'l-me'anî*'ye bir de dibace eklemiştir. Ölmünden bir yıl önce yazılmış olan bu dibacenin Türkiye'deki tek nüshası Nuruosmaniye Kitaplığı'nda 3999 numarada kayıtlı *Şerhu'l-Hamase* adlı eserin sayfa kenarlarında (varak 21b-29a) bulunmaktadır. Türkiye kitaplıklarında başka nüshası bulunmamaktadır. *Külliyat-ı Devâvîn* adıyla da bilinen eser üzerine Hamîd Süleyman'ın bir çalışması mevcuttur.⁸³ Şiirlerini dört divana ayıran Nevâyî onlara şu adları vermiştir:

78 Agah Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, II. cilt, Divanlar*, Ankara, 1966, s. 7; János Eckmann, "Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 253.

79 Hamid Süleyman, *Alişer Navoiy. İlk Devon. 1966 yılı küçirilgan qülyazmaning faksimil nashri*. Naşrga tayyorlovchi filologiya fanlari doktori prof. Hamid Sulaymon, Taşkent, xii s.+143 yaprak tıpkıbasım.

80 Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî, II. cilt, Divanlar*, c. II, s. 7; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 253-254.

81 Nevâyî'nin bu eseri üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır: Bilge (Özkan) Nalbant, "Nevadirü'n-nihaye (Metin, İnceleme, Dizin)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 855 s.

82 Bilge (Özkan) Nalbant, a.g.t., s. 1.

83 Hamid Süleyman, *Hazā'inül-Me'anî: Ğarāibü's-şığar*, Özbekistan: SSR Fenler Akademisi Neşriyatı, 1959.

1. *Garâibü's-sıgar*: Küçük yaşta (8-20 yaş arası) yazdığı şiirleri biraraya getirdiği için bu adı vermiştir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.⁸⁴
2. *Nevâdirü'ş-şebâb*: Gençlik döneminde (20-35 yaş arası) yazdığı şiirleri bir araya getirdiği ikinci divanıdır.⁸⁵
3. *Bedâyiü'l-vasat*: Orta yaşlarda (35-45 yaş arası) yazdığı şiirlerin yer aldığı divanıdır.⁸⁶
4. *Fevâidü'l-kiber*: Ömrünün sonuna doğru (45-60 yaş arası) yazdığı şiirleri içerir.⁸⁷
5. *Farsça Divân: Farsça Divan'*ında *Fânî* mahlasını kullanmıştır. Farsça Divanın üç nüshası bilinmektedir: Nuruosmaniye Kitaplığı, numara: 3850; Türk İslam Eserleri Müzesi, numara: 1952; Süleymaniye Kitaplığı, Hekimoğlu Ali Paşa numara: 632). Nevâyi *Muhakemetü'l-lugateyn* adlı eserinde bu divanın 600 beyit olduğundan bahseder.⁸⁸

Bu dört divandaki şiirler, ilk iki divan ile son yazdığı şiirlerin biraraya getirilerek yeniden düzenlenmesine dayandığı için tam anlamıyla Nevâyî'nin belirttiği dönemlere ait olduğu söylenemez.

Nizâmî'nin hamsesine nazire olarak yazdığı *hamsesinde* sadece motifleri atıp yerine yenilerini koymakla yetinmemiş, konuda ve kahramanlarının karakterlerinde de değişiklik yapmıştır. Böylece onun, hamsesini yazarken sadece bir nazire olmasını istemediğini, kendi dilinin ve kültürünün de kuvvetli olduğunu göstermeye çalıştığını anlıyoruz. Mesnevilerinde Nizâmî ve Emir Husrev Dihlevî'nin mesnevilerinden yola çıkarak aynı konulan seçmiş olsa da bakış açısı, hikâye etme biçimi ve kompozisyonu onlardan farklıdır.⁸⁹ Hamseyi oluşturan beş mesnevisi şunlardır:

1. *Hayretü'l-ebrâr*: Didaktik tarzdaki bu mesnevi Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ına nazire olarak 888 (1483)'de yazılmıştır. Bu eserde dinin belli başlı konuları ele alınarak dinî ahlâk üzerinde durulmuştur.⁹⁰Aruzun *müfte-ilün/müfteilün/failün* kalıbıyla yazılmıştır.

84 Eser hakkında ayrıntılı bilgi için, metni yayınlamış olan Günay Kut'un çalışmasına bkz. *Ali Şir Nevâyî Garâibü's-sıgar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, 573 s. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

85 Metin Karaörs, "Nevâdirü'ş-şebâb", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1984.

86 Kaya Türkay, *Ali Şir Nevâyî, Bedâyi'ü'l-vasat, Üçüncü Divân*, Ankara: TDK Yayınları, 2002, 576 s.

87 Önal Kaya, *Ali Şir Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 743 s.

88 Günay Kut, a.g.m., s. 451.

89 Gönül Alpay-Tekin, *Ali Şir Nevâyî, Ferhâd ü Şirin, İnceleme-Metin*, Ankara, 1994, s. xi.

90 Eser üzerinde M. Sabir çalışmıştır: M. Sabir, "Hayretü'l-ibrâr (İnceleme-Metin-İndeks)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1961.

2. *Ferhâd u Şîrîn*: 889 (1484) yılında yazdığı bu mesneviyi Nevâyî, Nizâmî'nin Husrev ü Şîrîn adlı mesnevisinden esinlenerek yazmıştır, ancak asla ona benzemez. Hikaye, konunun merkezinde yer alan ana kahramanlardan Hüsrev yerine Ferhad üzerine kurulmuştur. Aruzun *mefâilün/mefâilün/feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. *Ferhâd u Şîrîn*'i yayımlayan Gönül Alpay-Tekin, Nevâyî'nin diğer eserleri üzerine yapılan incelemelerin aksine, eseri edebî açıdan incelemiş ve değerlendirmiştir.⁹¹ Alpay-Tekin incelemesinde eseri, Nizâmî ve Emir Hüsrev'in aynı adlı eserleriyle de karşılaştırarak Nevâyî'nin orijinal bir eser ortaya koyduğunu göstermiştir.
3. *Leyli vü Mecnûn*: Nevâyî'nin aslına mümkün olduğu kadar sadık kalarak kimi motiflerini değiştirdiği bu mesnevisi 3500 beyittir. Aruzun *mefûlû/mefâilün/feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. 1484 yılında yazıldığı tahmin edilen mesnevi, 38 bölümden oluşmaktadır.⁹²
4. *Seb'a-i seyyâre*: Behram Şah'ın, güzel cariyesi ile olan macerasına dayanan bu eserde Nevâyî, Emir Husrev ve Nizâmî'nin eserlerindeki yapıyı değiştirmiştir. 889 (1484)'da kaleme alınan eser, aruzun *feilâtun/mefâilün/feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. 5000 beyit civarında olan bu mesnevi elli babdan oluşmaktadır.
5. *Sedd-i İskenderî*: Adından anlaşıldığı gibi bu mesnevinin kahramanı İskender'dir. 89 bölüm, 7214 beyitten oluşan bu eser, Nevâyî'nin en hacimli mesnevisidir. Bu konu daha önce Firdevsî, Nizâmî ve Câmî tarafından işlenmiştir. Eser, 890 (1485)'da aruzun *feûlün/feûlün/feûl* kalıbıyla yazılmıştır. Eserde Makedonya kralı İskender adaletli bir hükümdar olarak ele alınmıştır. Tabii Nevâyî diğer mesnevilerinde olduğu gibi, bunda da çeşitli farklılıklar yaratmış ve İskender hikâyesini/motifini farklı işlemiş, ona Türk hükümdarlarının niteliklerini katmaya çalışmıştır.⁹³

Türk edebiyatının ilk Türkçe şairler tezkiresini yazan Nevâyî bu türde yazdığı eserleriyle Orta Asya kültür ve edebiyat tarihi hakkında bize değerli bilgiler vermektedir.

Nevâyî'nin 897 (1491-92) yılında yazmış olduğu *Mecâlisü'n-nefâyis* Türk edebiyatında ilk tezkire olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Sekiz bölüme ayrılmış olan eserin her bölümüne "meclis" adı verilmiştir. Sekizinci meclis bütünüyle Hüseyin Baykara'ya aittir. Nevâyî bu eserini hazırlarken Câmî'nin *Bahâristân*'ını, Devletşah'ın da *Tezkiretü'ş-şuara*'sını örnek almıştır. Eserde

91 Gönül Alpay-Tekin, *Ali Şir Nevâyî, Ferhâd ü Şîrîn*, Ankara, 1994, 571 s.

92 Eser üzerine yapılan doktora tezi daha sonra basılmıştır: Ülkü Çelik, *Ali Şir Nevâyî, Leyli vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 383 s.

93 Eser hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hatice Tören, *Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 533 s.

başka kaynaklarda yer almayan 43 Türk şairi hakkında bilgi verilmiştir. *Mecâlisü'n-nefâyis* Kemal Eraslan tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır.⁹⁴

Bu konudaki ikinci eseri, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve'dir*. Câmî'nin Ali Şir Nevâyî'nin ricası üzerine kaleme *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* adlı sufilere dair Farsça tezkiresinin Türkçeye tercümesidir. 901 (1495)'de tercüme edilen bu eserde otuz dördü kadın olmak üzere 770 velinin hayat hikâyesi yer alır. Attar'ın *Tezkiretü'l-evliyâ'sındaki* kimi biyografileri de eserine katan Nevâyî bununla yetinmeyip Yesevî'den kendi dönemine kadar gelen birçok Türk şeyhini de eserine katmıştır. Eserin ikisi Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır.⁹⁵

Şairler tezkiresi hazırlayarak dönemine damgasını vuran Nevâyî, dönemin dil ve edebiyatı hakkında da önemli eserler ortaya koymuştur. Edebî konulardan vezinler hakkında bir eser meydana getirmesi, aruz vezninin yeni kullanılmaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. Vezin kurallarını öğretmek amacıyla kaleme aldığı *Mizânü'l-evzân*, Câmî'nin *Arûz Risâlesi*'ne nazire olarak yazılmıştır. Risalenin tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Ömrünün son zamanlarında yazıldığı düşünülen eserin 898 (1492)'den sonra yazıldığı tahmin edilmektedir.⁹⁶

Türkçe'nin de Farsça kadar yetkin bir edebiyat dili olduğunu, hatta yer yer Farsçadan üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı *Muhâkemetü'l-lugateyn*'in yazılış tarihi 905 (1499)'tir. İki dil arasındaki mukayeseye dayanan eserde özellikle Türkçe'nin sözcük dağarcığı yönünden Farsça'ya göre ne kadar üstün olduğu vurgulanmıştır. Bu iddia aynı zamanda Nevâyî'nin dil şuurunu da ortaya koymuştur. Eserinde ayrıca Türkçe dururken Farsça şiirler yazan genç şairleri de eleştirmiştir. XIX. yüzyıldan beri dikkati çeken bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Farklı içeriklerde yapılan bu çalışmalardan metnin tamamının ortaya konularak yapıldığı ilk çalışma daha sonra basılmış bir Yüksek Lisans tezidir.⁹⁷

Din ve ahlâk konularında da kitaplar yazan Nevâyî'nin bu tarzda yazdığı eserlerinden *Münâcât*, Sinan Paşa'nın *Tazarrunâme'si* gibi Tanrı'ya yakarış ki-

94 Kemal Eraslan, *Ali Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-nefâyis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 668 s.

95 Eserin nüshaları karşılaştırılmak suretiyle tenkitli neşri Kemal Eraslan tarafından yapılmıştır: Kemal Eraslan, "Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, 507 s. Eser daha sonra Türk Dil Kurumu tarafından tekrar basılmıştır: *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve I Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 493 s.

96 Kemal Eraslan, *Ali Şir Nevâyî, Mizânü'l-evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara, 1993, 198 s.

97 Sema Barutçu Özönder, *Ali Şir Nevâyî, Muhâkemetü'l-lugateyn İki Dilin Mukayesesi*. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

tabıdır. Secili mensur tarzındaki eserin ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Eser, A. Deniz Abik tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁹⁸

Hüseyn Baykara'ya ithaf edilen *Çihil Hadis*, Câmî'nin aynı adlı eserinden 886 (1481)'da yapılmış bir çeviridir. Nevâyî'nin bu çevirisi dörder mısralık kitalardan oluşmaktadır.⁹⁹

Nazmu'l-cevâhir ise, 890 (1485)'da Hz. Ali'ye ithaf edilen *Nesrü'l-le'âlî* adlı eserin eklemelerle çevirisine dayanmaktadır. Nevâyî bu çeviriyi yaparken kitapta yer alan her Arapça vecize için bir rubaî yazmıştır.

Mesnevî türünde yazılmış olan *Lisânu't-tayr*, 3598 beyitten oluşmaktadır. Nevâyî bu eserinde Farsça şiirlerindeki *Fânî* mahlasını kullanmıştır. Eserin yazılış tarihi, kendisinin de eserinde açıkça belirttiği 904 (1499)'tür; konusu ise, kuşların konuşmasına dayanarak tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan Tanrı'nın kişide belirmesidir. Büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın *Mantuku't-tayr* adlı eserine naziredir. Kendisi bu eseri için tercüme sözcüğünü kullanmışsa da eseri olduğu gibi aktarmadığı, gereksiz gördüğü bazı bölümleri attığı ve yeni hikâyeler eklediği göze çarpmaktadır. Örneğin Nevâyî, Attar'ın hikâyesinde yer alan on kuştan sekizini almış, orada yer almayan altı kuş daha ekleyerek sayıyı ondörde çıkarmıştır. Küçük yaştan beri elinden düşürmediği *Mantuku't-tayr*'ı Türkçeye çevirmek istediğinden ve nihayet altmış yaşında bu eserin tercümesine başladığından Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 803'teki nüshada söz eder.¹⁰⁰ *Lisânu't-tayr* Mustafa Canpolat tarafından yayımlanmıştır.¹⁰¹

905 (1500) yılında yazılmış olan *Sirâcü'l-müslimîn* ise 213 beyitlik küçük bir akaid kitabıdır, ilk 38 beyit giriş ve kitabı yazmanın sebebinin anlatıldığı bölümdür. Eserde Hoca Ubeydullah Ahrar ile olan ilişkisini vurgulamış ve salat konusunda Ahrar'a olan borcunu ödemek amacıyla bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Bu eser, *Mahbûbu'l-kulûb* ile birlikte ölümünden hemen önce kaleme alınmıştır. Nevâyî külliyyatı içerisinde yer alan eser aruzun *mefâilün/mefâilün/feülün/fa'lün* kalıbıyla yazılmıştır. Eserin bilinen üç nüshası vardır.¹⁰²

Nevâyî'nin ölümünden hemen önce yazmış olduğu *Mahbûbu'l-kulûb*, onun son eseridir. Ahlâk kitabı niteliği taşıyan eser üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk

98 A. Deniz Abik, "Ali Şir Nevâyî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeât, Metin Gramatikal İndeks-Sözlük", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, c. I: 414 s., c. II: 770 s.

99 *Çihil Hadis* Necip Asım tarafından *Hadis-i Erba'in Tercümelere* adıyla yayımlanmıştır. N. Asım, "Hadis-i Erba'in Tercümelere", *Millî Tettebbular Mecmuası*, 1915, sy. 77, s. 149-155.

100 Günay Kut, a.g.m., s. 451

101 Mustafa Canpolat, *Ali Şir Nevâyî, Lisânu't-tayr*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 279 s. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

102 Bu eser üzerine çalışan Tanju Oral Seyhan, çalışmasının birinci bölümünü yayımlamıştır: "Ali Şir Nevâyî – Sirâcü'l-Müslimîn I (Giriş - Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2005, c. II, sy. 4, s. 88-120.

bölümde toplumdaki çeşitli tabakalar, çeşitli zümrelerden insanlar hakkında bilgiler verir. Bu bölüm kırk fasıldan oluşur. On babdan oluşan ikinci bölümde ise, çeşitli dinî, tasavvufî konular hakkında bilgi verilerek iyi ve kötü davranışların neler olduğu üzerinde durulur. Aşkın konu edildiği üçüncü bölüm ise üç bölüme (avam aşkı, havass aşkı ve siddıklar aşkı) ayrılmıştır. 906 (1500-1501) yılında yazılmış olan bu eserin Türkiye kitaplıklarında ve yurt dışındaki çeşitli kütüphanelerde olmak üzere yirmi altı nüshası bulunmaktadır. Eserle ilgili ilk yayım Kononov'a aittir. Kononov bu çalışmasında Sovyetler Birliği'ndeki sekiz nüshayı karşılaştırmış ve yazıçevrimi yapmadan Arap alfabeli orijinal metni vermiştir. 1985 yılında Güzin Çöktü tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan çalışmada ise, eserin sadece bir nüshasının yazıçevrimi verilmiştir. Eserin oniki nüshasının karşılaştırılmasıyla kurulmuş metin, notlar, gramer incelemesi ve dizinin yer aldığı doktora tezi, eser üzerine yapılmış ilk ayrıntılı çalışmadır.¹⁰³

Târîh-i enbiyâ vü hükemâ: 890 (1485)'da yazılan bu eserde Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadarki peygamberlerle belli başlı bilgiler hakkında menkıbeler yer almaktadır. Mensur bir eserdir.

Târîh-i mülûk-i Acem adlı eserinde Nevâyî, İran hükümdarlarını dört hanedana göre sınıflandırarak İran'ın efsanevî tarihini anlatır. Eserde Pişdadiyan, Keyaniyan, Eşkaniyan ve Sasanîlere yer verilir; dinî ve tarihî mitoloji hakkında geniş bilgi yer alır. 890 (1485)'dan sonra yazılan bu eser mensurdur, ancak içinde yer yer iki beyitlik şiirler de yer almaktadır.¹⁰⁴

Kaynaklara göre *Zübdetü't-tevârih*, *Târîh-i enbiyâ vü hükemâ* ile *Târîh-i mülûk-i Acem*'in birleşmiş biçimidir.

Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşir adlı risâlede Nevâyî, yakın dostu Seyyid Hasan-ı Erdeşir'in hayatı ve fikirlerini anlatır. Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâyis*'in ikinci meclisinin sonunda da yer verdiği Seyyid Hasan-ı Erdeşir'den övgüyle bahseder; Türk ve Sart arasında ondan daha tamam birini görmediğini, gençliğinde bütün zahir ilimleri öğrendiğini, tasavvufî konularda iyi olduğunu belirtir.¹⁰⁵ Risalenin yazıçevrimi Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır.¹⁰⁶

Ali Şir Nevâyî'nin yakın dostu ve üstadı Câmî için yazdığı *Hamsetü'l-mütehayyirîn*'in 1492/93 ile 1495/96 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰⁷ Câmî'nin 1492 yılında ölümünden sonra yazılmış olan eser bir mukaddime, üç

103 Zühal Ölmez, "Mahbûbu'l-kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, 600 s.

104 Her iki eserle birlikte *Münşeât* da A. Deniz Abik tarafından çalışılmıştır: "Ali Şir Nevayî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükemâ, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeât, Metin Gramatikal İndeks-Sözlük".

105 Kemal Eraslan, *Ali Şir Nevâyî – Mecâlisü'n-nefâyis I*, s. 74.

106 Kemal Eraslan, "Ali Şir Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Seyyid Hasan Big' Risâlesi", *Türkiyât Mecmuası*, 1971, c. XVI s. 89-110.

107 S. V. Volin, "Leningrad Kitaplıklarındaki Nevaî Yazmaları Hakkında", çev. Rasime Uygun, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1955, 1955.

makale ve bir hatimeden oluşmaktadır. Eserini “risale” olarak tanımlayan Nevâyî, beş bölümde de okuyucuları hayrete düşüren sözler olduğu için risalesine *Hamsetü'l-mütehayyirîn* adını verdiğini belirtir. Mukaddime bölümünde Câmî (yaşamı, tahsili, vb.) hakkında bilgi yer alır. Birinci makalede kendisi ile Câmî arasındaki yakınlığa değinir. İkinci makalede Câmî ile yaptığı mektuplaşmalardan söz eder. Üçüncü makalede Câmî'nin kitaplarını ve risâlelerini tanıtır. Son bölümde ise, Câmî ile okuduğu kitaplar hakkında bilgi verir. Nevâyî'nin eserlerine ait külliyat nüshalarının hepsinde bulunan eserin, bunların dışında iki ayrı nüshasının daha olduğu Volin ve Agah Sırrı Levend tarafından belirtilmiştir.¹⁰⁸ *Hamsetü'l-mütehayyirîn* A. Deniz Abik tarafından yayıma hazırlanmıştır.¹⁰⁹

Hâlât-ı Pehlevân Muhammed Risâlesi Nevâyî'nin yakın dostu Pehlevan Muhammed'in ölümü üzerine kaleme aldığı biyografik tarzda bir eserdir. Aynı zamanda devrinin kültür, edebiyat, tıp ve sosyal hayat gibi yönlerine de ışık tutan bu eserin İstanbul kitaplıklarında üç, Paris'te de bir olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır.¹¹⁰

Vakfiyye (886/1481), Nevâyî'nin kendisinin ve yakın dostu Hüseyin Baykara'nın yaptırdığı vakıfların anlatıldığı bir eserdir. Mensur olarak yazılmış olan eserin arasına şiirler serpiştirilmiştir. Nevâyî, Hüseyin Baykara'nın kendisine Herat'ın kuzeyinde bir arazi verdiğini orada saray, bahçe, medrese ve mescid yaptırdığını belirtir. Daha çok Hüseyin Baykara'nın yaptıklarından bahsetse de kendisinin yaptırdığı vakıflar hakkında da bilgi edinmekteyiz.

Münşe'ât, Ali Şir Nevâyî'nin mektuplarını topladığı eseridir. Bu mektupların içinde Hüseyin Baykara'ya ve Bediüzzaman'a yazdığı mektuplar da yer almaktadır. Diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinden de yaşadığı devrin kültür ve sosyal hayatı hakkında bilgi edinmekteyiz.

Klâsik dönemin bir diğer şairi olan *Hâmidî*'nin *Yusuf u Züleyha* adlı mesnevisi bulunmaktadır. Dönemin şairler tezkirelerinde (Nevâyî'nin yukarıda adını andığımız tezkireleri) yer almayan şairin adı tam olarak bilinmemektedir. Hüseyin Baykara adına yazılmış olan bu Çağatayca manzum *Yusuf u Züleyha* hikâyesi, Blochet tarafından Bibliotheque Nationale katalogunda¹¹¹ mesnevinin içinde geçen bir beyitteki “Ali Şir-i Hakk” sözünden dolayı Ali Şir Nevâyî'ye ait olduğu belirtilir. Bu görüşün doğru olmadığı Halide Dolu tarafından belirtilmiş ve bu yanlışlık düzeltilmiştir.¹¹² Dolu, *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin 874/1469

108 Volin, a.g.m., s. 141; Agâh Sırrı Levend, “Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1958*, 1958, s. 207.

109 A. Deniz Abik, “*Hamsetü'l-Mütehayyirîn: Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*”, Doçentlik Takdim Tezi, Adana, 2000.

110 Kernal Eraslan, “Ali Şir Nevâyî'nin ‘Hâlât-ı Pehlevan Muhammed’ Risâlesi”, *Türkiyat Mecmuası*, 1980, c. XIX, s. 99-164.

111 E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs II*, s. 246, Suppl., no. 1365.

112 Halide Dolu, “Sultan Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yusuf Hikâyesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954, c. V.

yılında Belh şehrinde şehir kuşatma altındayken o sırada Belh'te bulunan Hâmidî tarafından yazıldığını belirtir. Fitret ise, bu mesnevinin Dur Beğ adlı bir şaire ait olduğunu belirtir.¹¹³ Eserin bilinen üç nüshasının (Revan, Paris ve Taşkent nüshaları) dışında V. Pertsch'in Berlin Yazmaları kataloğuna dayanarak Tubingen Staatsbibliothek'te kayıtlı bir nüshasının daha olduğunu belirten Korkmaz, şairin mahlasının ise Ahmedî olduğunu belirtir.¹¹⁴ Görüldüğü gibi şairin mahlası konusunda da farklı görüşler vardır. Eckmann da şairin mahlasını *Hâmidî* olarak kabul eder ve onu Çağatay şairleri arasında gösterir.¹¹⁵ Mahlas konusunda ayrı görüşler olsa da önemli olan elde 2726 beyitten oluşan bir Çağatayca *Yusuf u Züleyha* mesnevisinin olmasıdır.¹¹⁶

Orta Asya'da 15. yüzyılda edebiyat ve kültür hayatı Baykara ve Nevâyî ile altın devrini yaşamaktaydı. XVI. yüzyılın başında Harezmi ve Maverâünnehir'i ele geçiren Şeybânî prenslerinin idaresindeki Özbekler, Baykara'nın ölümünden sonra da Horasan'ı ele geçirerek Timurluların egemenliğine son verdiler. Herat da artık eski önemini kaybetmeye başladı. Babür, Maverâünnehir ve Harezmi Özbeklerden almak istediye de bunda başarılı olamadı. Timurlular Babür'ün Hindistan'a göç ederek Türk-Hind imparatorluğunu kurmasıyla yeniden varlık gösterdiler. Böylece Çağatay Edebiyatı Şeybânîlerle Orta Asya'da, Babür ile de Hindistan'da olmak üzere iki ayrı bölgede varlığını devam ettirdi. Eski önemini kaybeden Herat'ın yerine Semerkant ve Buhara yeniden önem kazandı. Çağatay dili ve edebiyatı Şeybânîler döneminde de devam etti. Siyasî tarihte görülen bu değişim edebiyata da yansdı ve Şeybânîler dönemindeki şairler eserlerini daha çok Farsça yazmaya başladılar. Farsçadan yapılan çevirilerin yanı sıra Farsça yazılmış kimi eserlerin Çağatayca benzerleri de yazılmaya başlandı. Bir diğer farklılık ise hikmet tarzında görülen yaygınlıktır. Halk arasında Yesevî dervişlerinin etkisiyle görülen bu değişim, Şeybânî Han ve Ubeydullah Han tarafından bu tarz şiirlerin yazılmasıyla Özbek hanları arasında da yaygınlaşmaya başladı. Nevâyî ile doruk noktasına ulaşmış olan Klâsik Çağatay edebiyatı Çağatay diliyle divanlar tertip eden; dinî, ahlâkî ve tarihî konularda eserler veren Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî ve Babür gibi şairlerle altın devrini devam ettirmiştir.

Önceleri Baykara'nın hizmetinde iken daha sonra Şeybânî Han'ın hizmetine giren *Muhammed Salih*, Timur devri emirlerinden Şah Melik'in torunu ve Sultan Ebu Said zamanında Harezmi valiliği görevinde bulunan Nur Said Bey'in oğludur. Şeybânî Han'ın maiyetinde iken "Emirü'l-ulema ve melikü's-şuarâ olan

113 Fitret, *Özbek edebiyatı örnekleri*, I, Semerkant, 1928, s. 124-139.

114 Zeynep Korkmaz, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca *Yusuf ve Züleyha* Mesnevisinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, 1968, c. III, sy. I, s. 7-48.

115 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 357.

116 Yusuf u Züleyha Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır: Dilek Elçin, "Çağatayca Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

Muhammed Salih manzum bir tarih eseri olarak nitelendirilecek *Şeybanînâme* adlı eseriyle tanınmıştır. Şeybânî Han'ın zaferlerini anlatan eser *fâilâtün/feilâtün/feilün* kalıbıyla yazılmıştır.¹¹⁷ Eser, edebî açıdan büyük bir değer taşımaya da Şeybânî Han'ın devrine ve onun yaptıklarına ışık tutması bakımından tarihfî bir önem taşımaktadır. Eserin Viyana Şehir Kütüphanesi'nde bulunan nüshası üzerinde ilk çalışma Vámbéry'ye aittir.¹¹⁸ Bir diğer yayım ise Melioranskiy'ye aittir.¹¹⁹ 941 (1534-35) yılında ölen Muhammed Salih'in başka şiirlerinin de olduğu Babür tarafından kaydedilirse de bu şiirler şimdiye kadar ele geçmemiştir.

Cengiz soyundan ve Coçi ulusundan olan Şeybânî Han 1451 yılında doğdu. Şiirlerinde kendi adını Şah Baht olarak belirtirse de Şeybânî mahlasını kullanmıştır. Kimi kaynaklarda Şah Big Han Özbek diye de anılır. Babası Şah Budak'ın idam edilerek öldürülmesi üzerine Özbek emirlerinden biri tarafından büyütülen Şeybânî daha sonra babasının yerine geçmiştir. 1501'de Maverâünnehir'i alarak iktidarını güçlendirdi. Daha sonra da Horasan'ı ele geçirdi. 1505 yılında Harezm'i, 1507 yılında ise Herat'ı zaptetmesiyle Çağatay Devleti yıkıldı.¹²⁰

1510 yılında vefat eden Şeybânî Han'ın şiirlerini topladığı bir *Divan*'ı, *Bahrü'l-hüddâ* adlı bir mesnevisi ve fıkha ait bir risalesi vardır. Babür'ün hatıratından edindiğimiz bilgiye göre, Arapça ve Farsça'yı iyi bilen Şeybânî bulunduğu şehirlerde pek çok medrese yaptırmış, bilim faaliyetlerini desteklemiş ve bilim ve sanat adamlarını korumuştur. Klâsik tarzda yazdığı şiirlerinin yanı sıra hikmet tarzında hece vezniyle yazdığı şiirleri de vardır. Bu tür şiirler yazmasında dönemin birçok şairinde olduğu gibi görülen Ahmet Yesevî'nin etkisi vardır. Köprülü, Şeybânî'nin edebî yönünün o devirdeki klâsik Çağatay şairlerinkinden tamamen farklı olduğunu, şiirlerinde en kolay vezinleri kullandığını, daha çok yarım uyakları kullanarak kolaya kaçtığını, bu bakımdan da klâsik Çağatay şairleri arasında sayılamayacağını belirtir.¹²¹ Ancak Şeybânî'nin klâsik tarzdaki şiirlerinde sade bir dil ve basit mecazların olması böyle bir değerlendirme yapmak için yetersizdir. Hüseyin Baykara ve Nevâyî ile klâsik özellik kazanan Çağatay edebiyatının farklı bir tarz kazanmasında, Baykara'nın ölümü ve devletin yavaş yavaş çökmesinin de etkisi olmuştur.

Divanının tek yazma nüshası İstanbul Topkapı Müzesi 3. Ahmet Kütüphanesi No. 2436'da kayıtlıdır.¹²² 914 (1508)'te yazılan, dinî-ahlâkî bir mesnevi olan

117 Fuad Köprülü, a.g.m., s. 312-313.

118 Hermann Vambéry, *Die Scheibaniade: Ein özbekisches Heldengedicht in 76 gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, Viyana, 1885.

119 P. M. Melioranskiy, *Şeybaniname*, St. Petersburg, 1908. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

120 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 174.

121 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 311.

122 Divan'ı 1968 yılında Özay Akbıyık tarafından mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır: "Şeybânî Han Divanı", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, tez no. 797, 1968. Yakup Karasoy tarafından yapılan çalışma ise, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında yayınlanmıştır: *Şiban Han Dîvânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları, 1998, 888 s.

Bahrü'l-hüda'nın ise tek yazma nüshası Londra British Museum 7914'te kayıtlıdır.¹²³ Köprülü'nün kendi özel kütüphanesinde Şeybânî Han'ın fıkha ait bir risalesinin daha olduğunu belirtmesine rağmen bu risale hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹²⁴

Şeybânî Han'ın küçük kardeşi Mahmud Han'ın oğlu olan *Ubeydullah Han* Şeybânîlerin dördüncü hükümdarıdır. 1532 yılında Ebu Said'in vefat etmesi sonucunda Buhara'da hükümdar olarak tahta geçti. Şifî düşmanlığı ile tanınmıştır. Horasan üzerine altı sefer yapmasına rağmen Safevîlerin buradaki hâkimiyetine son verememiştir. Ancak Şifîliğin Herat ve Belh'e girmesini önlemiştir. 1535 yılında yaptığı bir seferde ağır bir yenilgiye uğramış, buna dayanamayaarak tüzüntüsünden 1539 yılında vefat etmiştir.¹²⁵

Özellikle Şifîlere karşı olan düşmanlığından dolayı kan dökücü ve gaddar bir hükümdar olmasına rağmen imara, sanata ve kültüre çok önem vermiştir. Maverâünnehir'de su tesisleri yaptırmış Savran'da ise Medrese-i Hânî adında bir medrese kurmuştur. Arapça ve Farsça'yı bu dillerde şiirler yazacak kadar iyi bilmekteydi. Müziğe ve güzel sanatlara da ilgi göstermekteydi. Bilginleri ve sanatkârları korumasının yanı sıra özellikle din bilginlerine daha çok önem verirdi. Kendisi de tefsir, hadis, kıraat, fıkıh gibi dinî konularda bilgi sahibiydi ve Nakşibendî tarikatine mensuptu.¹²⁶

Kendi sanatı, eserlerine bakarak değerlendirildiğinde aruzu ustalıkla kullandığı, çeşitli vezinlerle gazel, mesnevî, müseddes türlerinde şiirler yazdığı görülmektedir. Dinî konularda bilgisinin iyi olmasına rağmen din dışı şiirlerde büyük bir başarı gösterememiş, dönemin geleneği olan Yesevî tarzındaki şiirleriyle hikmet geleneğini canlandırmıştır. Hece vezniyle dörtlülük halinde yazdığı hikmetleri genellikle 5-10 dörtlülük arasında değişmektedir. Sûfiyâne tarzındaki bu şiirlerinde Kul Ubeydî mahlasını kullanmıştır. Klâsik tarzda yazdığı şiirlerinde konu olarak aşk, şarap ve dünyanın faniliğini işlemiştir. Bu şiirlerinde aruz hataları yok denecek kadar azdır.

Divanında Arapça, Farsça şiirler, "Gayretnâme", "Sabrnâme" ve "Şevknâme" adlı mesnevileriyle "Salavâtname" adlı bir müseddesi yer almaktadır. Yayımlanmış kimi kaynaklarda kısaca değinilen ve net bir biçimde sınıflandırılmayan eserleri hakkında ayrıntılı ve tanımlayıcı bilgi vermek amacıyla Recep Toparlı ve János Eckmann'ın çalışmalarından yararlanarak aşağıdaki bilgileri vermek mümkündür.¹²⁷ Taşkent Özbekistan İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde 8931

123 János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 363.

124 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 310; Şeybani Han için ayrıca bkz. Hofman, a.g.e., c. V, s. 222.

125 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 174.

126 Fuat Köprülü, a.g.m., s. 312; J. Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 364-365, Hofman, a.g.e., c. VI, s. 40.

127 Recep Toparlı, "Ubeydullah Han'ın Şiirleri Üzerinde Bir Gramer Denemesi ve Şiirlerinden Örnekler", Teksir, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1986, 113 s.; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 365.

numarada kayıtlı 346 varaklık bir külliyat (bu yazma 991/1583 yılında istinsah edilmiştir) içinde şunlar yer almaktadır: (1) *Farsça Divan*, (2) *Metâliü'l-Enfâs Hatirihi* adlı Farsça bir manzume, (3) *Makâlât* (Arapça şiirler): 8 gazel, 14 rubai ve 4 beyit, (4) Çağatayca *Kitâb Mukaddimetü's-salât*, (5) hikmetler, (6) *Salavat-nâme*, (7) Çağatayca *Divan*: gazeller, rubailer, muhammesler, müseddesler, sâkinâme, (8) Dine ait başlıksız bir manzume, (9) *Şevknâme*, (10) *Sabırnâme*, (11) *Gayretnâme*, (12) mesnevî, (13) muammalar, (14) terci-i Bend, (15) 3 manzume.

Divanlarının nüshaları ise şöyledir:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kısmında 1988 numarada kayıtlı olan nüsha, Muzaffer Şirvanî tarafından Muharrem 959/1553 tarihinde istinsah edilmiştir. 74 varak olan bu nüshada 136 gazel, muhammes, terci-i bend ve 37 rubai bulunmaktadır.
2. Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Kütüphanesi 2381 numarada kayıtlı olan bir yazmanın 21a-41a varakları arasında yer alan nüsha. Kopyalama tarihin ve kopyalayanın kim olduğu bilinmeyen bu nüshada 51 gazel, 2 rubai, 6 ferd yer alır.
3. Londra British Museum Add. 7909. 78 varaktan oluşan bu nüshanın Sultan Ali Meşhedî tarafından kopya edildiği bilinmekteyse de kopyalama tarihi bilinmemektedir. Bu nüshada da gazeller, terki-i bend ve birkaç rubai yer alır.

Ayrıca İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4904 numarada kayıtlı bir mecmuanın 196a-212a varakları arasında çeşitli şiirleri bulunmaktadır. *Câmiü'l-Me'ânî*¹²⁸ adlı bu yazmanın kopyalanma tarihi 949/1534 tür. Bu nüshanın içinde gazeller; rubailer, terci-i bend; taharet, namaz, oruç hakkında yazılmış 157 beyitlik mesnevi (*Risâle-yi fi-Hakk-ı Mesail-i Vuzû*) ile *Gayretnâme* (27 beyit), *Sabırnâme* (24 beyit) ve *Şevknâme* (22 beyit) adlı üç mesnevi yer almaktadır.¹²⁹ Ayrıca *Nâm-ı Hak* adlı bir tercümesi de bulunmaktadır.

Recep Toparlı'nın yukarıda değindiğimiz çalışmasından başka *Divan*'ı üzerine bir de mezuniyet tezi hazırlanmıştır.¹³⁰

XVYüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısını kapsayan Klâsik Çağatay döneminin Nevâyî'den sonraki en önemli şahsiyeti Babür'dür. Onun bu önemi hem hükümdar hem de nazım ve nesir yazarı olarak gösterdiği başarıdan ileri gelmektedir. Yazar ve şair yönünü değerlendirmeden önce yaşamı hakkında kısa bilgi vererek onu tanıtmak gerekir.

128 *Câmiü'l-Me'ânî*'deki şiirleri Muharrem Ergin tarafından yayımlanmıştır: Muharrem Ergin, "Câmiü'l-Me'ânî'deki Türkçe Şiirler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1949, c. III, sy. 3-4, s. 539-569.

129 Recep Toparlı, *a.g.ç.*, s. 2-4; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 365.

130 Neşe Alparslan, "Ubeydullah Han (Ubeydi) ve Divanının Edisyon Kritiği", *Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tez nr. 812, 1968. Diğer çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

1483'te Fergana'da doğan *Zahirü'd-dîn Muhammed Babür*, babasının bir kaza sonucu ölmesiyle daha 12 yaşındayken Fergana'da tahta çıkmıştır. Padişah olunca amcası Sultan Ahmet Mirza ve dayısı Sultan Mahmud Mirza'ya karşı tahtını korumak zorunda kalmıştır. Asıl gayesi Semerkand'ı ele geçirmektir. 1497 ve 1501 yıllarında kısa sürelerle iki defa Semerkand'a hâkim olmuştur. Tahtta bulunduğu süre içinde Hüseyin Baykara'ya bağlı beylerle de savaşan Babür, Özbek hükümdarlarından Şeybânî Han'la mücadelelerinde çok zorlanır. 1501 yılında Ser-i Pul denilen yerde onunla yaptığı savaşta yenilerek Semerkand'a kaçar. Bu tür başarısızlıklar Babür'ü yıldırmadı, kısa zamanda toparlandı. Afganistan ve Hindistan'ın önemli bir bölümünü içine alan büyük bir imparatorluk kurdu. Siyasî arenadaki mücadeleleri üç ana bölümde değerlendirilebilir: Fergana hâkimiyeti (1494-1504), Kâbil hâkimiyeti (1504-1526) ve Hindistan hâkimiyeti (1526-1530). Türk tarihi açısından önemli bir yeri olan Babür, 1530 yılında hastalanarak Agra'da vefat etmiştir.¹³¹

XV. yüzyılda Kuzey Hindistan'la komşu bölgelerde edebî dil olarak Çağatayca'nın önem kazanması ve XVI. yüzyılda Babür'ün Hindistan Timuruları İmparatorluğu'nu kurması, Çağatay edebiyatının Babürlüler sarayında da rağbet kazanmasını sağlamıştır. Hindistan'daki Çağatay şairleri arasında hiç şüphe yok ki ilk akla gelen isim Babür'dür. Sanat ve kültür yönü çok kuvvetli olan bu devlet adamının şiirleri Nevâyî'den sonra Çağatay edebiyatının en önemli edebî siması olarak değerlendirilecek niteliktedir. Daha on dokuz yaşında iken hükümdar şairler arasında yerini almıştır. Şiir yazmaya başladığı ilk yıllarda Farsça şiirler de yazmaya başlamıştır, ama bunlar Türkçe şiirleri kadar çok değildir. Klâsik edebiyatın temalarını şiirlerinde başarıyla kullandığı gibi, aruzda bu konuda eser yazacak kadar başarılıdır. En çok gazel, rubaî ve tuyug türünde şiirler yazmıştır. Şiirlerinde özellikle rubaîlerinde Nevâyî etkisi sezilir. Şairliği çağdaşları tarafından da takdirle karşılanmış, onun şiirlerini ancak Nevâyî'nin geçebileceği belirtilmiştir. Gerek Türk gerekse Acem şiiri ve şairleri hakkında da sağlam bilgilere sahipti.

Çağatay edebiyatı nesrinin en güzel örneği olan *Babürnâme* aynı zamanda Türk edebiyatı nesrinin de en güzel hatıratlarından biridir. Eser XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başlarındaki Orta Asya, Afganistan ve Hindistan hakkında önemli bilgiler vermesi açısından tarihî ve otobiyografik bir eser olma özelliği de göstermektedir. Kendisi hakkındaki bilgileri verirken çok nesnel, başarılarını anlatırken alçakgönüllü, yenilgilerini ve hatalarını anlatırken de gerçekçidir. Gezip gördüğü yerler hakkında verdiği bilgilerle bulunduğu yerlerin coğrafyası ve in-

131 Babür'ün siyasî yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Bâbü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 395-396; Fuat Köprülü, "Babür", *İslâm Ansiklopedisi*, c. II, s. 180-187. Edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Hofman, *a.g.e.*, c. II, s. 162.

sanların gelenek-göreneklere konusunda da okuyucuyu aydınlatır. İlk olarak 1589'da Farsçaya çevrilen eser, daha sonra Latince, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusçaya çevrilmiştir. Günümüz Türkçesine Reşit Rahmeti Arat¹³² tarafından çevrilen eserin Kazan nüshası N. Ilminskiy¹³³ tarafından, Haydarâbâd nüshası da A. S. Beveridge¹³⁴ tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Tahran kütüphanelerinde birçok yazma ve basma nüshaları bulunan eserin kayda değer ilk yayımı Beveridge tarafından yapılmıştır.¹³⁵ Metnin Farsça çeviri, Çağatayca metin ve İngilizce çevirisinin yer aldığı önemli bir çalışma W. M. Thackston tarafından yapılmıştır.¹³⁶

Klasik edebiyatın belirleyici özelliği olan divan yazma geleneği görüldüğü gibi Çağatay edebiyatı şairleri tarafından da gelenekselleştirilmiştir. Bu geleneğe uyan Babür'ün de klâsik tarzda düzenlenmemiş olsa da bir *Divan*'ı vardır. *Babür Divanı*'nda, *Risale-i Vâlidîyye Tercümesi*, 119 gazel, 18 mesnevî, 210 rubâî, 57 muamma, 19 kıta, 15 tuyug, 79 matla, 7 masnu şiir, 16 nâtamam gazel, 3 nazm, 16 musarra beyit, 5 müfred, 4 yerde de mensur parça bulunmaktadır. Ayrıca Farsça iki gazel, 12 rubâî, 8 kıta, 17 matla ve bir mensur parça vardır.¹³⁷ Divanında aşk, tabiat, güzellik, toplumsal hayat, ahlak ve tasavvufu ilgili şiirler yer alır. Şiirde Nevâyî'nin takipçisi olsa da Babür'ün şiirleri, taşıdığı özgün nitelikle güçlü bir şair olduğunu ortaya koymaktadır. *Bâbü'r Divanı* üzerinde çalışmış olan Bilâl Yücel, onun şiirleri hakkında şu bilgileri verir. "Bütün söz ve şekil sanatlarına hâkim olmasına rağmen sanat endişesinden uzak, adeta konuşur gibi şiir yazmıştır. Bu şiirlerin pek çoğunda Bâbü'r'ün hayatını aksettiren izler bulunmaktadır. Vekâyinâme'deki sade ve samimi üslubu Divanı'nda da devam ettirmiştir."¹³⁸ Divanının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Paris Bibliothèque Nationale, Topkapı Sarayı Revan Kütüphanesi, İstanbul 100. Yıl Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları ve Rampur (Hindistan) Nevvab Kütüphanesi'nde olmak üzere beş nüshası bulunmaktadır.

Aruz konusunda bilgisini ortaya koyduğu eseri, *Aruz Risâlesi*, Nevâyî'nin bu konudaki eserini yeterli görmediği için yazılmış bir eserdir. *Mizânü'l-evzân*'ı yeterli görmediğini *Vekâyinâme*'de şöyle ifade eder: "*Mizânü'l-evzân* ad-

132 Reşit Rahmeti Arat, *Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Vekayi. Babür'ün Hatıratı*, c. I, Ankara: TTK Yay., 1943, (2. bs., 1987), 128 s.; c. II, 1946 (2. bs., 1987), 678 s.

133 N. Ilminskiy, *Babernameh*, Diagataice, Ad fidem codicis Petropolotani, Kazan, 1857.

134 A. S. Beveridge, *The Bâbar-Nâma*, GMS I, Leiden-Londra, 1905.

135 A. S. Beveridge, *The Bâbur-nâma in English*, 2 cilt, Londra, 1922.

136 W. M. Thackston, *Zahirüddin Muhammed Babür Mirza Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan*, Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation, Harvard University, 1993.

137 Bilâl Yücel, *Bâbü'r Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, s. 19. Divan üzerine daha önce yapılan çalışmalar için bkz. Kaynakça II.

138 Bilâl Yücel, *a.g.e.*, s. 19.

lı bir aruz risâlesi yazmışsa da, tenkit edilecek tarafı çöktür. Yirmi dört rubaî vezninden dört tanesinde yanılmıştır. Bazı bahirlerin vezinlerinde de yanılmıştır ve bunlar aruz ile uğraşanlarca malumdur.”¹³⁹ Bâbü’ün *Aruz Risâlesi* sınıflandırma ve düzen bakımından Nevâyî’den pek farklı değildir. Bâbü’ün konuları daha ayrıntılı olarak ve çok sayıda örnekte vermiştir. Bir diğer önemli farklılık da klâsik aruz kitabında yer almayan Türk şiirine özgü tuyug, koşuk, urğustek, türkî gibi vezinler üzerindedir. Risalede beş yüzden fazla vezin yer almaktadır.¹⁴⁰

Hacı Muhammed Semerkandî tarafından 1533’te kopyalanan ve Paris Bibliotheque Nationale Supplement Turc 1308’de kayıtlı bulunan nüsha, Fuat Köprülü tarafından ortaya çıkarılmıştır. Risalenin ikinci nüshası ise, Tahran’da Kütübhâne-i Saltanatî’de 931 (1525) yılında kopyalanmış olan nüshadır. Bu nüsha Bâbü’ün külliyyatı içinde yer alır.

Bâbü’ün *Mübeyyen* adlı eseri ise, Hanefî fıkhiyle ilgili olarak oğlu Kâmran Mirzâ’yı bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmış bir mesnevidir. Didaktik tarzda yazılmış olan eserin fazla sanat değeri yoktur. 2000 mısradan oluşan eser, *fâ-ilâtün/mefâilün/fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Beş fasıldan oluşan eserde düşürülen tarihe ve *Aruz Risâlesi*’nde verilen bilgiye göre 928 (1522)’de yazılmıştır. Sefer esnasında tamamlandığı için önce sefer ve misafirlik hükümlerine yer verilmiş daha sonra oruç, zekât ve vergi konuları üzerinde durulmuştur.

Fuat Köprülü, Merginanlı Musa bin İsa’nın 937 (1530)’de kopyaladığı nüshanın kendi özel kitaplığında olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹ Eserin diğer bir nüshası ise, Kütüphane-i Saltanatî’deki defterde numara 2249’da kayıtlı külliyyat içinde yer almaktadır.

Bâbü’ün beşinci ve son eseri *Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi*’dir. Nakşibendî Hoca Ubeydullah Ahrar’ın *Vâlidîyye* adlı Farşça tasavvufî ahlâk risalesinin manzum çevirisidir. *Feilâtün/feilâtün/feilün* vezniyle yazılan eser 243 beyittir. Bâbü’ün hastalandığında, bu hastalıktan kurtulmasına vesile olur ümidiyle Hoca Ubeydullah’ın eserini çevirmeye başlar. Diğer eserlerinde olduğu gibi sade bir dille ele alınan eser, Bâbü’ün mutasavvıf yönünü ortaya koymaktadır. Bu eseriyle Bâbü’ün içkiyi bırakıp tasavvufa yönelmiştir.

Risâle, Bâbü’ün divan nüshalarında yer alır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde Türkçe yazmalar numara 3743’te bulunan Hâlis Efendî nüshası, Fuat Köprülü tarafından yayımlanmıştır.¹⁴²

Bâbü’ün biri mûsikî, diğeri harp sanatına dair iki eserinden daha söz edilmekteyse de bunlar şimdiye kadar ele geçmemiştir.

139 Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.*, c. II, s. 186.

140 Ömer Faruk Akün, “Bâbü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 399.

141 Fuat Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 245.

142 Fuat Köprülü, “Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi”, *Millî Tettebular Mecmuası*, 1331/1915, sy. 1, s. 113-124.

Bâbü'r'den sonra da klâsik dönemde şiir yazan kimi şairler olmuştur, ancak bunların büyük bir çoğunluğu az sayıdadır ve kayda değer şiirler değildir. Bu şairlerin büyük bir çoğunluğu Farsça şiirler yazmıştır. Bunlar arasında öncelikle Kâmrân Mirza, Bayram Han, Haydar Mirza, Emânî, Sâdikî-i Kitâbdâr gibi şairleri sayabiliriz.

Bâbü'r'ün büyük oğlu Kâmrân Mirza 1509'da Kâbil'de doğmuştur. Daha çok âşikane tarzda şiirler yazan şair, şiirlerinde *Kâmrân*, kimi zamanda *Gazi* mahlasını kullanmıştır. Şiire ve sanata büyük ilgi gösteren Kâmrân Mirza'nın, Farsça ve Çağatayca gazel, kıta ve rubailerden oluşan bir *Divan*'ı vardır. Bir diğer *Divan*'ı ise sadece Farsça şiirlerini içermektedir. Şiirlerinde genellikle aşk konularını işlemiştir, ancak bunun yanı sıra dinî-tasavvufî şiirleri de vardır.¹⁴³ Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan iki bölüm halindeki *Divan*'ının birinci bölümü yayımlanmıştır.¹⁴⁴

1504 yılında Bedehşan'da doğan Bayram Han, Bedehşan ve Belh'te öğrenim görmüştür. Nazım tekniğini iyi bilen şair, şiirlerinde büyük ölçüde aşk ve şarap konularını işlemiştir. Farsça ve Çağatayca şiirlerinden oluşan *Divan*'ı 2000 beyitten fazladır. Köprülü, şiirlerinde Nevâyî ve Bâbü'r'ün etkisinin göze çarptığını ancak Çağatay şiirinin seçkin bir siması olduğunu belirtir.¹⁴⁵ Birçok yazma nüshası bulunan *Divan*'ı, Denison Ross tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁶ *Divan*'ı mevcut bütün nüshalar ve Denison Ross yayımı dikkate alınarak tekrar yayımlanmıştır.¹⁴⁷

Haydar Mirza, Emânî, Sâdikî-i Kitâbdâr'ın ise, daha çok Farsçadan Çağataycaya çeviri tarzında yapılmış çalışmaları vardır.¹⁴⁸

Klâsik sonrası dönem (1600-1921), XVI. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın sonuna kadar) klâsik Çağatay edebiyatının yerini yavaş yavaş Özbek Edebiyatına bıraktığı dönemdir. Şeybânî hükümdarı Abdullah Han'ın ölümüyle Orta Asya'daki siyasî birlik XVI. yüzyılın bitimine doğru sona ermiştir. Şeybânî Hanlığı Hive, Hokand, Buhara Hanlıkları olmak üzere üç parçaya bölünmüştür. Bu hanlıklar arasındaki savaşlar, kültür ve edebiyat alanındaki gelişmeleri engellemiş, Çağatay edebiyatı gerileyerek yerini Özbek diline bırakmıştır. Bu dönemin başlıca temsilcileri şunlardır: Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Munis Harez-

143 Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 175. Daha geniş bilgi için bkz. Fuad Köprülü, a.g.m., s. 315 ve Hofman, a.g.e., c. IV, s. 11.

144 Ali Alparslan ve Kemal Eraslan, "Kâmrân Mirza'nın Divanı I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1981, c. XXIII, s. 37-137.

145 Köprülü, a.g.m., s. 315. Ayrıca bkz. Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 175.

146 Denison Ross, *The Persian and Turki Divan of Bayram Khan*, Kalküta, 1910.

147 S. Hüsameddin Reşdî-Muhammed Sâbi, *Divan of Bayram Khan*, Karaçi, 1971.

148 Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, a.g.m., s. 315-316; Kemal Eraslan, "Çağatay Edebiyatı", s. 175; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 370 vd.

mî, Agehî, Kâmil, İvaz Otar, Ömer Han ve oğlu Muhammed Ali Han, Cihan Hatun, Muhammed Şerif'tir.

Çağatay Edebiyatının bu son dönemindeki şairler ve eserleri hakkında tam bir bilgi de bulunmamaktadır. Bütün şairlerin ve eserlerinin tam bir listesi yapılamamıştır. Eserlerin hemen hepsi de Sovyetler Birliği'nde bulunmaktadır. Özbek Edebiyatının temellerinin atıldığı bu dönemin incelenmesi Özbek edebiyat tarihçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bilinmeyen birçok eser ortaya çıkarılmış ve incelenerek yayımlanmıştır.¹⁴⁹

Bu dönemin şairleri de divan tarzında eserler vermişlerdir; ancak, bu dönemde şair olmayan tarihçi-hükümdar Ebulgazi Bahadır Han'ın iki eseri (*Şecere-i Terâkime* ve *Şecere-i Türk*) divan edebiyatı geleneğinin dışındadır. Mensur olarak yazılmış iki eseri de içerik olarak tarihsel bilgiler içermektedir.

Ebulgazi Bahadır Han, 1603 yılında, o zamanlar Harezmi'nin başkenti olan Ürgenç'te dünyaya gelmiştir. Arap Muhammed Han'ın ikinci oğludur. 16 yaşına kadar Ürgenç'te yaşayan Ebulgazi babasının 1619'da Hive'yi merkez yapmasıyla Ürgenç'i terk eder. Amu Derya'nın doğusundaki Kat valiliğine atanır. Babasının ölümü üzerine Harezmi hanı olan ağabeyi İsfendiyar, Ürgenç'i Ebulgazi'ye verir (1623). İsfendiyar'ın 1642'de ölmesinden sonra 1643'te Harezmi hanı olur. Hive'yi başkent yapan Ebulgazi 21 yıl kesintisiz hükümdarlık yapmıştır. Edebiyat ve tarihle uğraşmasına rağmen kendisini her şeyden önce asker ve kumandan sayan Ebulgazi 1663 yılında ölmüştür.

Eserlerinden *Şecere-i Türk*, 1663 yılında ölümü üzerine oğlu Enûşe tarafından tamamlanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Harezmi'de hüküm süren Yedigâröglü Şıban Özbek hanlarının tarihini ve soylarını belirlemek amacıyla yazılmış olan eser, aynı zamanda Türk ve Moğol tarihine ait bilgiler vermesi açısından da önemlidir. *Şecere-i Türk* 1717'de Strahlenberg tarafından Tobol taraflarında bulunmuş, Schenström tarafından Rusça bilen bir imama sözlü olarak çevrilmiştir. Eser üzerine bu tarihten itibaren çeşitli yayımlar yapılmıştır. Bu yayımlardan burada Türkiye'de yapılan ilk çalışma olan Dr. Rıza Nur'un 1925 yılında yaptığı çeviriyi zikretmek istiyorum. Rıza Nur bu eserinde *Şecere-i Türk*'ü Arap harfleriyle Türkiye Türkçesine çevirmiştir. *Şecere-i Türk* üzerine bu satırların yazarı tarafından çalışma yapılmaktadır. Eserin bir bölümü "*Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*" adı altında yayımlandı. Bu çalışmanın "Giriş" bölümünde *Şecere-i Türk* üzerine eserin bulunuşundan şimdiye kadar yapılan çalışmalar yer almaktadır.¹⁵⁰

149 Çağatay edebiyatının bu son devri için bkz. János Eckmann, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *TDAY-Belleten* 1963, 1964, s. 121-156; János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", s. 377-402.

150 Zühal Ölmez, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, İstanbul: Kebikeç, 2003, 268 s.

Ebulgazi'nin ikinci eseri olan *Şecere-i Terâkime* ise, 1659-1660 yılları arasında yazılmıştır. Ebulgazi eserini meydana getirirken Türkmen boyları arasında söylenen rivayetlerden ve hocaların, beylerin elinde bulunan şecerelerden yararlanmıştı. Ayrıca Reşideddin'in *Câmiü't-tevârihi*'ndeki *Oğuznâme*'den de yararlanmıştı. Eser üzerine yapılan ilk çalışma, Tumanskiy'e aittir. Eserin Rusçaya çevirisinden oluşan bu çalışma *Rodoslovnaya Türkmen* adıyla 1897 yılında Aşka-bat'ta yayımlanmıştır. Eserin Türkçeye çevirisi Muharrem Ergin tarafından yapılmış ve Tercüman 1001 Temel Eser yayımları arasında yayımlanmıştır.¹⁵¹ Eserin iki nüshasını karşılaştırarak yazıçevrimi, Türkiye Türkçesine çeviri, dilbilgisi incelemesi, sözlük ve açıklamaların yer aldığı bir çalışma tarafımdan yapılmıştır.¹⁵²

Sonuç

İslamî Orta Asya edebî dilinin üçüncü evresini oluşturan Çağatay dili ile XIV. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlarında meydana getirilen eserler, bilim adamları tarafından çeşitli açılardan incelenmiştir. Bu dönem gerek siyasî tarih gerekse edebî tarih açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada dönemin tarihi kısaca verilerek şairler ve eserleri hakkında bilginin yanı sıra şairler ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar tanıtılmıştır.

Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda kitap halinde olan incelemelerin genellikle metin-dilbilgisi-dizin çalışmalarına dayandığını görmekteyiz. Çalışmaların çoğu dil üzerine çalışan bilim adamları tarafından yapıldığı için bu dönem eserlerinin edebî yönden değerlendirilmesi birkaç çalışmayı hariç tutarsak henüz tam olarak gerçekleştirilememiştir. Osmanlı sahasında meydana getirilen divanlar, uzmanlar tarafından incelenmiş ve edebî özellikleri ortaya konmuştur, ancak aynı şeyi Çağatay Edebiyatı için söyleyemiyoruz. Burada tanıtılan çalışmalardan da bu kolaylıkla anlaşılacaktır. Kaynaklar verilirken eserler üzerine yapılan hemen her çalışma gösterilmeye çalışılmış; ancak doğrudan doğruya Çağatay Dili üzerine yapılan çalışmalara yer verilmemiştir.

Kaynakça I¹⁵³

- Akün, Ömer Faruk, "Bâbü (Sanat ve Fikir Adamı Yönü)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. IV, s. 396-400.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin'i", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten 1957*, 1957, s. 115-130.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevai, Leyli ve Mecnun", *Türkiyat Mecmuası*, 1951, c. IX, s. 47-64.
- Caferoğlu, Ahmet, "Çağatay Türkçesi ve Nevai" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1948, c. II, sy. 3-4, s. 141-154.

¹⁵¹ Çalışmanın üzerinde yayın tarihi bulunmamaktadır.

¹⁵² Zuhâl Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg Yay., 1996, 559 s.; ayrıca bkz. Hofman, a.g.e., c. I-III, s. 11.

¹⁵³ Bu Kaynakça, çalışma sırasında kullanılan kaynakları içermektedir.

- Canpolat, Mustafa, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 769-776.
- Canpolat, Mustafa, *Ali Şir Nevâyî, Lisânü'l-ıtır*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 279 s.
- Dolu, Halide, "Hüseyin Baykara adına yazılmış çağatayca manzum bir Yusuf Hikayesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954, c. V, s. 51-58.
- Eckmann, János, "Bilinmeyen Bir Çağatay Şairi Şahi ve Divanı", *TDAY-Belleten 1970*, 1971, s. 13-36.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Hakkında Notlar", *TDAY-Belleten 1958*, 1958, s. 115-126.
- Eckmann, János, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *TDAY-Belleten 1963*, s. 121-156.
- Eckmann, János, "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcae Fundamenta*, Wiesbaden, 1964, pp. 304-406.
- Eckmann, János, *Chagatay Manual*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Bloomington 1966, 340 s.
- Eckmann, János, "Nevâî'nin İlk Divanları Üzerine", *TDAY-Belleten 1970*, 1971, s. 253-269.
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* cilt: 8, İstanbul 1993
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sy. 415, 416, 417. s. 687-692.
- Eraslan, Kemal, "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı - Çağatay Edebi Dilinin ve Edebiyatının Teşekkülü", *Büyük Türk Klâsikleri*, c. III, İstanbul 1986, s. 59-62.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-nefâyis*, I: Giriş ve Metin, II: Çeviri ve Notlar, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 668 s.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevâyî, Mizânü'l-ezân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara, 1993, 198 s.
- Hofman, H. F., *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Bölüm III, Kısım I: Yazarlar, c. I-III, Utrecht, 1969, 348s; c. IV-VI, Utrecht, 1969, 312 s.
- İnan, Abdülkadir, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. III: Edebiyat, Ankara: TKAE Yayınları, 1992, s. 80-102.
- Kaya, Önal, *Ali Şir Nevâyî: Fevaidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları, 1989, 743 s.
- Konukçu, Enver, "Bâbü'r", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 395-396.
- Köprülü, Fuad, "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 270-323.
- Kut, Günay, *Ali Şir Nevâyî Garâibü's-şığar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, 573 s.
- Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1988, c. II, s. 449-453.
- Levend, Agah Sırrı, *Ali Şir Nevâî, I. cilt, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları, 1965, 306 s.
- Oral Seyhan, Tanju, "Ali Şir Nevâyî-Siracü'l-Müslimin I (Giriş - Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2005, c. II, sy. 4, s. 80-120.
- Ölmez, Zühal, *Şecere-i Türk'e Göre Mogol Boyları*, İstanbul: Kebikeç, 2003, 268 s.
- Özönder, Sema Barutçu, *Ali Şir Nevâyî, Muḥakemetü'l-luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 243 s.
- Tarlan, Ali Nihad, "Ali Şir Nevâî", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 796-803.
- Yücel, Bilâl, *Bâbü'r Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, 575 s.

Kaynakça II¹⁵⁴

- Abik, Deniz, "Ali Şir Nevâyî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeât, Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, 1. cilt 414 ss., 2. cilt 770 s.
- Abik, Deniz, "Ali Şir Nevâyî'nin Zübdetü't- Tevârih'i Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1996,1999, s.1-6.
- Akbıyık, Özay, "Şeybânî Han Divanı", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi, Türkiyat Enstitüsü, tez no. 797, İstanbul 1968.
- Akkuş, Dr. Metin, "Tarihî ve Edebî Bir Kişilik Olarak Nevaî (Herat, 1441-1501) ve Nevaî'nin Eserlerinde İnsan Problemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 123-132.
- Aksu, Cemal, "Lütfi Divanı'nın Tahlili", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.
- Akün, Ömer Faruk, "Bâbü'r (Sanat ve Fikir Adamı Yönü)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 396-400.
- Alışık, Gülşen Seyhan, "Şeybânîler Dönemi İçin Kaynak Araştırmaları: Mihman-Nâme-i Buhara II", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2006, c. III, sy. 1, s. 103-131.
- Ali Şir Nevayî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*, 24-25 Eylül 2001, Ankara: TDK Yayınları, 2004.
- Alparslan, Ali, "Babur'un icad ettiği Baburî yazısı ve onunla yazılmış olan Kur'an I", *Türkiyât Mecmuası*, 1973-1975, c. XVIII, s. 161-168.
- Alparslan, Ali, "Babur'un icad ettiği Baburî Yazı II, *Türkiyât Mecmuası*, 1977-1979, c. XIX, s. 207-211.
- Alparslan, Ali ve Kemal Eraslan, "Kâmran Mirza'nın Divanı I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1981, c. XXIII, s. 37-137.
- Alparslan, Neşe, "Ubeydullah Han (Ubeydî) ve Divanının Edisyon Kritiği", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tez nr. 812, 1968.
- Alpay, Gönül, "Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin Mesnevisi Üzerindeki Etkiler", *TDAY-Belleten* 1970, 1971, s. 155-167.
- Alpay, Gönül, "Yusuf Emiri'nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası", *TDAY-Belleten* 1972, 1973, s. 103-125.
- Altınışık, Yusuf, "Ali Şir Nevayî'de Tasavvuf", Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2002.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Vekayi. Babur'un Hatıratı*, c. I, Ankara: TTK Yay., 1943 (2. bs., 1987), 128 s.; c. II, 1946 (2. bs., 1987), 678 s.
- Arat, Reşit Rahmeti, "Babur ve Yazısı", *Türk Kültürü*, 1964, c. II, sy. 17, s. 18-21.
- Asım, Necip, "Hadis-i Erba'in Tercümeleri", *Millî Tetebbular Mecmuası*, 1915, sy. 2, s. 149-155.

¹⁵⁴ Bu kaynakçada Çağatay Edebiyatı ile ilgili çalışmalara yer verilmiş, doğrudan dil ile ilgili (deyimler, yardımcı eylemler, ekler vb.) konuları içeren çalışmalara değinilmemiştir. Metin yayınları ve tez çalışmalarında genellikle dil incelemeleri yapılmış ve metinlerin sözlüğü hazırlanmıştır. Bu çalışmalarda metinlerin yazıçevrimleri de bulunduğu için incelemeler dile dayansa da kaynakçada verilmiştir.

- Ateş, Ahmed, "Ubeydullah Han'ın Bilinmeyen Mensur Bir Eseri", *TDAY-Belleten* 1964, 1965, s. 127-147.
- Ateş, Ahmet, "Ali Şir Nevai'nin Arapça Sözlüğü Hakkında", *TDAY-Belleten* 1957, 1957, s. 179-188.
- Azimcanova, S. ve S. Kayyumov, *Zahiriddin Muhammed Babir, Tanlangan Āsārlār*, Taşkent, 1958.
- Azimcanova, S. ve S. Kayyumov, *Zahiriddin Muhammed Babur, İzbrannye Soçinenya*, Taşkent, 1959.
- Azimcanova, S., "New data concerning Khatt-ı Baburi", *Central Asian Review*, 1964, c. XII, sy. 2.
- Bacque-Grammont, J. L., *Le livre de Babur (Babur-nama) Mémoires de Zahiruddin Muhammad Babur de 1494 a 1529*, Paris, 1980.
- Barthold, W., "Mir Ali Şir ve Siyasi Hayatı", çev. Ahmet Caferoğlu, *Ülkü Mecmuası*, 1937, c. X, s. 56-60.
- Barutçu-Özönder, Sema, *Ali Şir Nēvāyi, Muḥakemetü'l-luğateyn İki Dilin Muḥakemesi*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 243 s.
- Barutçu-Özönder, Sema, "Doğu Türk Yazı Dili Çevresi ve Timür", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, In Memoriam Agah Sırrı Levend Hatıra Sayısı, 2000, sy. 24/III, s. 289-294.
- Bellingei, Giampiero, "Ali Şir: Cento Verbi Sprecati?", *Annali di Ca' Foscari, Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere Dell'Università di Venezia*, 1988, c. XXVII, sy. 3, (Serie Orientale 19), s. 49-67.
- Bertels, E. E., "Ali Şir Nevai'nin Ferhad ü Şirin'i", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten* 1957, 1957, s. 115-130.
- Bertels, E., E., "Ali Şir Nevai, Leyli ve Mecnun", *Türkiyat Mecmuası*, 1946-1951, c. IX, s. 47-64.
- Beveridge, A. S., *The Bābar-Nāma*, Londra-Leiden, 1905.
- Beveridge, A. S., *The Bābur-nāma in English (Memories of Bābur), translated from original Turki text of Zahirüddin Muhammed Bābur Pādshāh Ghāzī*, Londra, 1922.
- Beveridge, H., "Hüseyin Mirza (Baykara)", *İslām Ansiklopedisi*, c. V, s. 645-646.
- Bilkan, Ali Fuat, "Hindistan Kütüphanelerindeki Türkçe Divanlar", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları Hasibe Mazioğlu Armağanı II*, 1998, c. XXII, s. 33-48.
- Bilkan, Ali Fuat, "Ubeydullah Hân'ın Hikmetleri", *Bilig*, Güz 2000, sy. 15, s. 111-118.
- Birnbaum, Eleazar, "Çağatay Şairi Lutfi (Hayatı ve Eserleri)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986-1993, c. XXVI, s. 189-193.
- Birnbaum, Eleazar, "The Ottomans and Chagatay Literature", *Central Asiatic Journal*, 1976, c. XX, s.157-191.
- Bodrogliget, András J. E., *Halis's Story of Ibrahim, A Central Asian Islamic Work in Late Chagatay Turkic, Edited with an introduction, a translation, and a glossary*, Leiden: E. J. Brill, 1975.
- Bodrogliget, András J. E., "A Masterpiece of Central Asian Turkic Satire: Ahmadi's A Contest of String Instruments", *Ural Altaische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 1987, c. LIX, s. 55-88.

- Bodrogligeti, András J. E., "Muhammad Shaybani's Bahru'l-hudâ. An Early Sixteenth Century Didactic Qasida in Chagatay", *Ural-Altäische Jahrbücher/Ural-Altaiic Yearbook*, 1982, c. LIV, s. 1-56.
- Bodrogligeti, Andras J. E., "A Participle for curses and Good Wishes: The Roots of an Uzbek Phenomenon in Yusuf Amiri's "The Bang and the Wine"", *Ural-Altäische Jahrbücher/Ural-Altaiic Yearbook*, 1992, c. LXIV, s. 73-83.
- Bodrogligeti, András J. E., "Ahmed Yesevi' nin "Daftar-i Sâni" Anlayışı", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Genel Konular*, 1992, s. 1-11.
- Bodrogligeti, András J. E., "Babur Shah's Chagatay Version of the Risala-i Validiya: A Central Asian Turkic Treatise on How to Emulate the Prophet Muhammad", *Ural Altäische Jahrbücher/Ural-Altaiic Yearbook*, 1984, c. LVI, s. 1-61.
- Bodrogligeti, András J. E., "The Relevance of Classical Central Asian Turkic Literature to the Understanding of the Cultural History of the Turks of Central Asia", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül, 1985. Tebliğler II. Türk Edebiyatı*, 1985, c. I, s. 37-44.
- Bodrogligeti, András J. E., "Chagatay or Classical Uzbek? The Uzbeks to Take Charge of the Classical Central Asian Heritage", *Türk Dilleri Araştırmaları, Talat Tekin Armağanı*, 1993, c. III, s. 43-56.
- Boldirev, A. N., "Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevai", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten 1956*, 1956, s. 197-237.
- Borovkov, A. K., "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevâî", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten 1954*, 1954, Ankara, s. 59-69.
- Caferoğlu, Ahmet, "Çağatay Türkçesi ve Nevâî", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1948, c. II, sy. 3-4, s. 141-154.
- Canpolat, Mustafa, *Ali Şir Nevâyî, Lisanü't-tayr*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 279 s.
- Canpolat, Mustafa, "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 769-776.
- Canım, Rıdvan, "Türk Kültür ve Edebiyatında Ali Şir Nevâyî ve Türkiye'de Ali Şir Nevâyî Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 137-146.
- Çavuşoğlu, Mehmet, "Kanuni Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevayi Tesiri Üzerine Notlar", *Atsız Armağanı*, 1976, s. 75-90.
- Çelik, Ülkü, *Ali Şir Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları, 1996, 383 s.
- Çetindağ Yusuf, "Ali Şir Nevai' nin Batı Türkçesi Divan edebiyatına tesiri (XVI. yüzyılın sonuna kadar)", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2002.
- Devereux, R., *Nava'i-Mir 'Ali Shir Muhakamat al-lughatain (Judgement of the Two Languages)*, Leiden, 1966.
- DeWeese, Devin, "The Predecessors of Navâ'î in The Funûn Al-Balâğhah of Shaykh Ahmad", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Eleazar Birnbaum*, 2005, c. XXIX, s. 73-163.
- Dimitriva, L. V., *Ali Şir. Divan*, Moskova: Sovyet Bilimler Akademisi Neşriyatı, 1964.
- Dinçer, Leman, "Lutfî, Kitâb-ı Gül u Nevrûz", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1970.
- Dolu, Halide, "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüşhalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1952, c. IV, sy. 4, s. 415-420.

- Dolu, Halide, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yusuf Hikayesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1954, c. V, s. 51-58.
- Eckmann, János, "A Contest in Verse between Stringed Instruments from the Chagatay Literature of the XVth Century", *Aspects of Altaic Civilization*, 1963, Uralic and Altaic Series, Denis Sinor (ed.), c. XXIII, s. 119-121.
- Eckmann, János, "Bilinmeyen Bir Çağatay Şairi Şahi ve Divanı", *TDAY-Belleten 1970*, 1971, s. 13-36.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri I Nevai Divanlarından Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1959, c. IX, s. 33-64.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri II. Gedai Divanından Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1960, c. X, s. 65-110.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri III, Sekkâki Divanından Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1963, c. XII, s. 157-174.
- Eckmann, János, "Çağatay Dili Örnekleri IV. Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1965, c. XIII, s. 43-74.
- Eckmann, János, "Çağatay Edebiyatının Son Devri (1800-1920)", *TDAY-Belleten 1963*, 1964, s. 121-156.
- Eckmann, János, "Chagataica", *Acta Orientalia Acadamiæ Scientiarum Hungaricæ*, 1992, c. XXV, s. 349-353.
- Eckmann, János, "Das Tschagataische", *Philologiae Turcicæ Fundamenta*, Wiesbaden, 1959, c. I, s. 138-160.
- Eckmann, János, "Die Tschaghataische Literatur", *Philologiae Turcicæ Fundamenta*, Wiesbaden, 1964, c. II, s. 304-306.
- Eckmann, János, "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümelere", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1975, c. XXI, s.15-24.
- Eckmann, János, "Nevai'nin İlk Divanları Üzerine", *TDAY-Belleten 1970*, 1971, s. 253-269.
- Eckmann, János, "Sadî Gülistan'ının Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *TDAY-Belleten 1968*, 1969, s. 17-29.
- Eckmann, János, "Shahi, A Hitherto Unknown Chagatay Poet of the Fifteenth Century", *Central Asiatic Journal*, 1970, c. XIII, sy. 4, s. 263-286.
- Eckmann, János, *Chagatay Manual*, Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966.
- Eckmann, János, *The Divân of Gadâ'i*, Bloomington: The Hague, 1971.
- Eckmann, János, *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmaları*, Osman Fikri Sertkaya (yay. haz.), Ankara, 1996, 438 s.
- Eşanhucayev, Şerafeddin, *Alişer Navoiy: Lisanut-tayr (İlmiy tenkidiy tekst)*, Taşkent, 1965.
- Elçin, Dilek, "Çağatayca Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1984.
- Engelke, Irmgard, "Ali Şir Nava'i als Kritiker der Verse des Sultans Husain Baiqara", *Ural-Altische Jahrbücher/Ural-Altai Yearbook*, 1970, c. XLII, sy. 1-4, s. 91-113.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevâyi, Mecâlisü'n-nefâ'is*, I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar) Ankara: TDK Yayınları, 2001, 668 s.

- Eraslan, Kemal, "Ahmedî, Münazara (Telli Sazlar Atışması)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1986, c. XXIV-XXV, s. 129-204.
- Eraslan, Kemal, "Ali Şir Nevâyî'nin "Hâlât-ı Pehlevan Muhammed" Risâlesi", *Türkiyat Mecmuası*, 1980, c. XIX, s. 99-164.
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Şairi Atayî'nin Gazelleri", *TDAY-Belleten* 1987, 1992, s. 113-164.
- Eraslan, Kemal, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, sy. 415, 416, 417, s. 687-692.
- Eraslan, Kemal, "Nevâyî'nin "Halat-ı Seyyid Hasan Big" Risalesi", *Türkiyat Mecmuası*, 1971, c. XVI, s. 89-110.
- Eraslan, Kemal, "Seydi Ali Reis'in Çağatayca Gazelleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1968, c. XVI, s. 41-54.
- Eraslan, Kemal, "XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı: Çağatay Edebî Dilinin ve Edebiyatının Teşekkülü", *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul, 1986, c. III, s. 59-62.
- Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevâyî, Mizânü'l-evzân (Vezinlerin Terazisi)*, Ankara, 1993, 198 s.
- Eraslan, Kemal, *Hüseyin-i Baykara Divânı'ndan Seçmeler*, Ankara, 1987.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "Ali Şir Nevâî'nin Mahbûbu'l-Kulûb'unda Devlet Anlayışı", *XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi (21-26.X.1973 Ankara) Bildirileri, Permanent International Altaistic Conference XVI. Toplantı*, Ankara: TKAE Yayınları: 51, 1974.
- Ergin, Muharrem, "Câmiü'l-Meânî'deki Türkçe Şiirler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1949, c. III, sy. 3-4, s. 539-569.
- Ergin, Selma, "Ali Şir Nevayî Etrafında Teşekkül Etmiş Özbek ve Türkmen Rivayetleri", Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2003.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara*, İstanbul, 1945.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Örnekleri V. Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara "Hüseyinî"*, İstanbul, 1946.
- Fazıl, Ergaş, "Çıgatay Adabiyatı Matnşunashının Bazı Masalaları", *III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara, 1999, s. 439-441.
- Gandjei, Tourkhan,, "Unoscritto Apologetico di Husain Mirza Sultano del Khorasan", *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli*, Nuova, 1954, s. 157-183.
- Ganieva, Süyüme, *Nevadürü'n-nihaye*, Taşkent: Özbekistan Fenler Akademisi Neşriyatı, 1991.
- Genceî, Turhan, *Muhakemetü'l-lûgateyn*, Tahran, 1323.
- Gençtürk Tülay, "Ali Şir Nevai Divanlarından Yapılan Bir Derleme: *Tuhfetü's-selatin* ve Eserde Geçen İsim-Filler", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1995.
- Goca, Ayet-Abdülaziz, "Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-esrar* Mesnevisi: Önsöz-Giriş-Metin ve Tercüme-Dizin", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Guzalova, Khanzyada, "Başlangıçtan XVII. Yüzyıla kadar Çağatay Türkçesi'nde Nesir Dilinin Gelişimi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2001.
- Güzel, Abdurrahman, "Kaygusuz Abdal'ın Bilinmeyen Çağatayca Bir Gazeli", *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XXIX, sy. 1 -2, s. 164.
- Hofman, H. E., *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I: Authors, c. I-III, Utrecht, 1969, 348 s; c. IV-VI, Utrecht, 1969, 312 s.
- İşıtman, İ. Refet, *Ali Şir Nevaî. Muhakemet-ül-lûgateyn*, Ankara: TDK Yayınları, 1941.

- İnan, Abdülkadir, "Çağatay Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. III: Edebiyat, Ankara: TKAE Yayınları, 1992, s. 80-102.
- İnan, Abdülkadir, "Çağatay Yazı Dilinin Kuruluşunun Tarihine Dair Düşünceler", *Türk Dili Belleten*, 1946, Seri III, sy. 6-7, s. 531-543.
- İnan, Abdülkadir, "Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kuran Tefsiri", *TDAY-Belleten 1962*, 1963, s. 61-66.
- İz, Fahir, "Yakîn's Contest of the Arrow and the Bow", *Nemeth Armağanı*, Ankara, 1962, s. 267-287.
- Karaörs, Metin, "Ali Şir Nevai: *Nevâdirü's-şebâb*, İkinci Divan, Metin-Dil İncelemesi-Giriş", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985.
- Karasoy, Yakup, *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları, 1998, 888 s.
- Kartal, Dr. Ahmet, "Ali Şir Nevâi'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* İsimli Tezkiresi ve XVI. Asırda Yapılan Farsça İki Tercümesi", *Bilgi*, Bahar 2000, sy. 13, s. 21-65.
- Kaya, Önal, "Mevlevî Cami Mahlâşlı *Mu'cizat-ı Nebi* adlı Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Şiir ve Onun Şairi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1999, c. IX. s. 187-207.
- Kaya, Önal, *'Ali Şir Nevâyî: Fevâ'idü'l-Kıber*, Ankara: TDK Yay., 1989, 743 s.
- Kaya, Önal, "Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları III: 'Ubeydu'llâh Han: Arapça ve Türkçe Hikmetler", *Türkoloji Dergisi*, 2001, c. XIV, sy. 1, s. 27-60.
- Kaya, Önal, "Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları I, Kul 'Ubeydi (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerif (XVII. Yüzyıl)", Doçentlik Çalışması, Ankara Üniversitesi, 2000.
- Kayimov, Azizkon, "Nevai'nin Umumi Tarihga Aid Bir Kitabı Togrısida", 1989, *TDAY-Belleten 1985*, s. 85-87.
- Kincses Nagy, Éva, "İki Taşla Bir Kuş... Çağataycada Hendiadyoin", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, 20-26 Eylül 2004*, Ankara 2004, s. 1125-1136.
- Kocaoğlu, Timur, "Çağdaş Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. III: Edebiyat, 2. bs., Ankara: TKAE Yayınları, 1992, s. 756-768.
- Korkmaz, Zeynep, "Hüseyn Baykara Adına Yazılmış Çağatayca *Yûsuf ve Züleyha* Mesnevisinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, 1968, c. III, sy. 1, s. 7-48.
- Köktekin, Dr. Kâzım, "Ali Şir Nevâyî'nin Türkçeciliği", *Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2002, sy. 19, s. 117-122.
- Köktekin, Kâzım, *Seyyid Ahmed Mirza, Taaşuknâme İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Erzurum, 2000, 169 s.
- Konukçu, Enver, "Bâbü'r", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1991, c. IV, s. 395-396.
- Köprülü, Fuad, "Babur Şâh'ın Şiirleri", *Millî Tetebbular Mecmuası*, 1331, c. I, sy. 2; c. II, sy. 5, s. 308-336.
- Köprülü, Fuad, "Çağatay Edebiyatı", *İslâm Ansiklopedisi*, 1945, c. III, s. 270-323.
- Köprülü, Fuad, *Ali Şir Nevai (Şairin Doğumunun 500. Yıldönümü Dolayısıyla)*, Ankara: TTK Yayını, 1941.
- Köprülü, Fuat, "Ali Şir Nevai ve Tesirâtı", *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 257-266.

- Köprülü, Fuat, "Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi", *Millî Tettebular Mecmuası*, 1331/1915, sy. 1, s. 113-124.
- Köktekin, Kazım, Çetin Abdülbaki, *Yusuf Emîrî Dehnâme: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001.
- Koroğlu, Uğur, "Ali Şir Nevai'nin *Mecalisü'n-Nefayis* Adlı Tezkiresindeki Türk Edip ve Şairler", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.
- Kuru, Selim Sırrı, "Bir Dehnâme Örneği Olarak *Ta'aşşuknâme* ve Eserdeki ki'li Yantümceler", Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1993.
- Kuru, Selim Sırrı, "Sevgiliye Mektuplar, Diğer Dehnâmeler Işığında Seydi Ahmed Mirza'nın *Ta'aşşuk-nâmesi*", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları, Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift in Honor of Günay Kut III*, 2004, c. XXVIII/1, s. 109-125.
- Kut, Günay, "Ali Şir Nevâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1989, c. II, s. 449-453.
- Kut, Günay, *Ali Şir Nevâyî Garâibü's-şığar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, 573 s.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'nin Arapça Sözlüğü", *TDAY-Belleten 1956*, 1956, s. 239-246.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'nin Eserleri", *TDAY-Belleten 1957*, 1957, s. 189-193.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'ye Atfedilen Bir Eser: Muamma-yı Esmâ-ı Hüsna", *TDAY-Belleten 1957*, 1957, s. 189-193.
- Levend, Agah Sırrı, "Nevai'ye Atfedilen Esmâ-i Hüsna Muammalarının Sahibi", *TDAY-Belleten 1958*, 1958 s. 211-214.
- Levend, Agah Sırrı, "Türkiye Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları", *TDAY-Belleten 1958*, 1958, s. 127-209.
- Levend, Agâh Sırrı, "Neva'i Adına Basılmış Bir Eser Nazm-ı akayid", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s. 163-169.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai I. cilt, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, Ankara: TDK Yayınları, 1965, 306 s.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai II. cilt, Divanlar 4 Türkçe, I Farsça Divan*, Ankara: TDK Yayınları, 1966, 272 s.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai III. cilt Hamse, Hayretü'l-Ebrar, Ferhad ü Şirin, Leyli vü Mecnun, Seb'a-i Seyyar, Sedd-i İskenderi*, Ankara: TDK Yayınları, 1967, 562 s.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevai IV. cilt, Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, Ankara: TDK Yayınları, 1968, 311 s.
- Melioranskiy, P. M., *Şeybaniname*, St. Petersburg, 1908.
- Menges, Karl, "Report on the Second Excursion to Taşkent for Research in Cagataj Manuscripts", *Central Asiatic Journal*, 1966, c. XI, s. 87-133.
- Nalbant, Bilge (Özkan), "Nevâdirü'n-nihâye (Metin, İnceleme, Dizin)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Narzullayeva, Saida, *Alişer Navoi (İz Tvorçeskoj Biografii)*, Taşkent, 1966.
- Oral Seyhan, Tanju, "Ali Şir Nevayi-Sirâcü'l-Müslimîn I (Giriş-Karşılaştırmalı Metin)", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2005, c. I, sy. 4, s. 80-120.
- Oral Seyhan, Tanju, "Ali Şir Nevayi'nin Tuz Redifli Gazeli", *Tuz Sempozyumu*, 20. Nisan 2001, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Mer-

- kezi, 2001, s. 189-198.
- Osmanov, E. A., *"Muhakamatul-lugateyn", Alişera Nevai*, Taşkent, 1948.
- Ölmez (Kargı), Zühal, "Mahbûbü'l-kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993, 600 s.
- Ölmez Kargı Zühal, *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara: Simurg, 1996, 559 s.
- Ölmez, Zühal, *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, İstanbul: Kebikeç, 2003, 268 s.
- Ölmez, Zühal, "Ali Şir Nevâyî'nin Mahbûbü'l-kulûb'u", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1993, s. 147-158.
- Ölmez, Zühal, "Ali Şir Nevâyî'nin Son Eseri Mahbûbü'l-kulûb", *Büyük Türk Dili Kurultayı*, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2006, s. 734-743.
- Özçelik, Sadettin, "Ali Şir Nevayî: *Mecalisü'n-nefayis*", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi 1981.
- Özdarendeli Nursel, "Ali Şir Nevâyî: İlk Divan İnceleme-Metin-Dizin", Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2001.
- Özkoçer, Sezer, "Seyyid Ahmed Mirza, Ta'aşşuknâme", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Enstitüsü, Tez No: 871, 1968.
- Reşdî, S. Hüsâmeddin ve Sâbir Muhammed, *Divan of Bayram Khan*, Karacı, 1971.
- Ross, Denison, "A Collection Poems by Emperor Babur", *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal*, 1910, c. VI.
- Ross, Denison, *The Persian and Türki Divan of Bayram Khan*, Kalküta, 1910.
- Rustamov, E. R., "Munazare "Strela i Luk", Uzbekskogo Poeta XV v. Yakini", *Sovetskoe vostokovedenie*, 1957, c. IV, s. 90-106.
- Sabir Muhammed (ed.), Rashdi-Muhammed, *Diwan of Bayram Khan*, Mahmudul Hasan Sidiqi'nin "Giriş"iyle, Karacı, 1971.
- Sabir Muhammed, "Ali Şir Nevâyî'nin Hayretü'l-Ebrâr Mesnevisi Hakkında Araştırmalar", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966.
- Samoyloviç, A. N., "Materiali po Sredneaziatsko-turetskoy Literaturae IV, Çağatayskiy poet XV veka Atai", *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, 1927, c. II, s. 254-274.
- Samoyloviç, A. N., "Otrivok iz 'Ta'aşşuk-name' s igroyu rifmuyuşçih", *Dokladi Akademii Nauk*, Mart 1927, s. 36-38.
- Samoyloviç, A. N., *Mecma'a-i eş'âr-i Bâber Pâdişâh*, Petrograd, 1917.
- Samoyloviç, A. N., "Çağatayskiy poet XV veka Atai", *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, 1927, c. II, s. 257-274
- Sertkaya, Ayşegül, "Çağatayca Temim-i Dârî Hikâyesi", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift in Honor of Günay Kut III*, 2002, c. XXVII, Harvard University, s. 407-449.
- Sertkaya, Ayşegül, "Seydî Ahmed Mirza'nın Taaşşuknâme'si Üzerine", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Festschrift in Honor of Günay Kut IV*, 2002, c. XXVII, s. 383-390.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1970, c. XVIII, s. 133-138.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1972, c. XIX, s. 171-184.

- Sertkaya, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III ve Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1973, c. XX, s. 157-184.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977, c. XXI, s. 169-189.
- Somer, Umran, "Yusûf Emîri, Deh-nâme", Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1969.
- Stebleva, I. V., "Some Notes on the Literary Skill of Zahirüddin Muhammad Babur", *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1989, c. XIII, s. 245-247.
- Subtelny, Maria Eva, "Ali Shir Nava'i: Bakhshi and Beg", *Harvard Ukrainian Studies-Eucharisterion: Essays presented Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, 1979-1980, c. III/IV, kısım: 2 Cambridge, Massachusetts.
- Sugahara, Mutsumi, "Non-Karlık Forms in the Development of Chagatay Turkic", *Journal of Asian and African Studies*, 1991, sy. 41, s. 91-100.
- Süleyman (Tayyarlavçı), Hâmid, *Alişer Nevâiy, Asarlar (Hazâyinül-Maâniy)*, 15 cilt, Taşkent: Özbekistan Fenler Akademiyası Neşriyatı, 1965.
- Süleyman, Hâmid, *Hâzâ'in-ül-Me'âni: Garâibü's-sıgar*, Özbekistan: SSR Fenler Akademisi Neşriyatı, 1959.
- Süleyman, Hâmid, "Nevâiy Asarlarının Menba'ları ve Neşri Hakıda", *Alişer Nevâiy, Asarlar*, Özbek Fanlar Akademiyası Neşriyatı, 1975, c. I, s. 27-45.
- Şen, Mesut, "Bâbürnâme: Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin (Kabil ve Hindistan bölümleri)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1993.
- Şçerbak, A. M., "Ta'aşşuk-name (Tekst, perevod, facsimile)", *Pismennyye Pamyatniki Vostoka*, 1973, s. 236-272.
- Şçerbak, A. M., "Zameçaniya o tekste i yazıke Ta'aşşuk-mame", *Studia Turcica*, 1971, Akademiai Kiado, s. 431-440.
- Taş, İbrahim, "Çağatayca Kur'an Tefsiri 21a-41b (Giriş-Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.
- Tarlan, Ali Nihad, "Ali Şir Nevâî", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. VIII, s. 796-803.
- Tekin, Gönül Alpay, *Ali Şir Nevâiy, Ferhâd u Şîrin, İnceleme-Metin*, Ankara: TDK Yayınları, 1975, 515 s.
- Tekin, Gönül Alpay, "XVI. Yüzyıl Çağatay Şairi Meclisi'nin Seyfelmülük Adlı Mesnevisi Hakkında", *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1987, c. XI, s. 123-132.
- Tekin, Gönül Alpay, "Eski Türk Edebiyatı Metinlerinin Bugünkü Türkçeye Açıklamalarla Çevrilmesinin Gerekliği Üzerine [Ali Şir Nevaî'den Beyitler]", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara, 2003, s. 233-254.
- Thackston, W. M., *Zahiruddin Muhammed Babur Mirza, Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan*, Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation, Turkish Transcription, Persian Edition and English Translation, Harvard University, 1993.
- Togan, Zeki Velidi, "Tahran Kütüphanelerinde Hindistan'dan Gelen Eserlerde Çağatay Dil ve Temürlü Sanat Âbideleri", *TTK Belleten*, 1960, c. XXIV, sy. 95.

- Tolkun, Selahattin, "Çağatay Edebiyatının Az Bilinen Hiciv Şairi Turdı", *Türk Kültürü*, Mayıs 2002, Yıl: XL, sy. 469, s. 263-267.
- Toparlı, Recep, "Çağatay Şairi Hâfız Hârezmi", *Türk Dili Araştırmaları*, Şubat 1984, sy. 28, s. 85-116.
- Toparlı, Recep, "Ubeydullah Han'ın Şiirleri Üzerinde Bir Gramer Denemesi ve Şiirlerinden Örnekler", *Tekser*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1986, 113 s.
- Tören, Hatice, *Ali Şir Nevâyî Sedd-i Iskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara: TDK Yayınları, 2001, 533 s.
- Tural, Güzin, "Mahbubü'l-Kulub'da Kişi Ad ve Ünvanları", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül, 2004, s. 2947-2952.
- Tural, Güzin, "Seb'a-i Seyyare", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1993.
- Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, *Ali Şir Nevayî Özel Sayısı*, TÖMER, Haziran 1997, sy. 13, 94 s.
- Türk, Vahit, "Ali Şir Nevai'nin Münacatı", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 10.
- Türkay, Kaya, "Ali Şir Nevâyî'nin İlgazları", *TDAY-Belleten 1994*, 1996, s. 157-168.
- Türkay, Kaya, *Ali Şir Nevâyî, Bedâyi'ül-vasat, Üçünçü Divân*, Ankara: TDK Yayınları, 2002, 576 s.
- Üzgör, Tahir, "Ali Şir Nevayî ve Fuzulî Arasında Bazı Benzerlikler", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1993, sy. 7, s. 565-577.
- Vámbéry, Hermann, *Die Scheibaniade. Ein özbekisches Heldengedicht in 76 gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, Viyana, 1885.
- Vámbéry, A., "Muhakemet-ül-lugetejn, Mir 'Ali-Sîr (Nevâjî) csagataj-törökjéböl", *Nyelvtudomány Közlemények*, 1862, c. I, s. 112-130.
- Volin, S. L., "Leningrad Kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları Hakkında", çev. Rasime Uygun, *TDAY-Belleten 1955*, 1955, s. 99-141.
- Yengin, Işık Emel, "Muhammed Salih, *Şeybaniname* (182b-217b) Tenkidli Metin-Tercüme-İndeks", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Yeniay, Turgut, "Muhammed Salih, *Şeybani-Name* (138b-182b) Tenkidli Metin-Tercüme, İndeks", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.
- Yücel, Bilâl, "Hüseyn-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası", *Türklük Bilimi Araştırmaları II*, 1996, s. 69-70.
- Yücel, Bilâl, *Bâbü'r Divânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995, 575 s.
- Yıldırım, Talip, "Hüseyn Baykara Divanı: Metin-İnceleme-Dizin", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.
- Yıldırım, Talip, "Ubeydu'llah Han'ın İki Eseri: *Salavat-nâme* Mesnevisi ve *Gayret-nâme*", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2006, c. III, sy. 1, s. 89-102.
- Yıldırım, Talip, "Ubeydullah Han: Risale-yi fi-Hakk-ı Mesail-i Vuzu", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, 2003, c. XIV, s. 127-164.
- Yılmaz, Sevgi, "Muhammed Sâlih: *Şeybânînâme* (1b-696) Metin-İndeks", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1988.
- Zülfikar, Hamza, "Çağatayca Bir Kuran Tefsiri", *Türkoloji Dergisi*, 1974, c. VI, sy. 1, s.153-196.

Chagatai Literature and Studies on Chagatai Literature

Zuhal ÖLMEZ

Abstract

In this paper which is introduced Chagatai Literature, authors written in Chagatai Turkic and their literary works, Chagatai Literature is analyzed into three periods. There are some disagreements about Chagatai Literature which consists of literary works written in Chagatai Turkic, particularly, on defining boundaries of this literature. This disagreements focus on two points. The first is the view which accepts language materials belong to Central Asia Turkic after Chagatai Turkic and Old Uighur; the second is the view which defend Chagatai Turkic is not the continuation of Old Uighur. Thence, there are some disagreements about the beginning of Chagatai Turkic and its periods, too. Together with scientists who think that Chagatai Literature should be evaluated into a wide range, from XIIIrd century to XIXth century, there are some scientists who discuss that this literature involves the period from the beginning of XVth century to the end of XIXth century.

According to this view, Chagatai Literature should be taking on three periods as 1. Pre-Classical Period, 2. Classical Period, 3. Post-Classical Period. The Divans written in Pre-Classical period are not advanced as the Divans written in Classical Period in terms of formation. Some well-known authors and poets in this period: Sekkâki, Lutfî, Atâyî, Yusuf Emîrî, Gedâyî. In this period which Chagatai Literature has attained classical literature level, authors and poets as Nevâyî, Hüseyin Baykara, Ubeydullah Han, Babür have written a lot of literary works. In the Post-Classical period, Uzbek Literature began to come into. In this period, there has not been any literary works such as Classical Divan. Well-known author in this period is Ebu'l-gazi Bahadır Han.

The studies on the literary works written in Chagatai Turkic are generally about language analysis, but in these studies, we can see transcription of texts besides language analyse. Thence, we added published texts to the bibliography, but did not add the articles directly on language analysis.

Keywords: Chagatai Literature, Ali Şir Nevayî, Ebu'l-gazi Bahadır Han, Huseyin Baykara, Babur.

Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar

Zuhal ÖLMEZ

Özet

Çağatay Edebiyatını oluşturan yazarların ve eserlerinin tanıtıldığı bu yazıda Çağatay Edebiyatı üç dönem altında incelenmiştir. Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerden oluşan bu edebiyatla ilgili dönemin sınırlarını çizme konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüşler iki noktada odaklanmıştır. Birincisi Çağatayca ile Uygurca-

dan sonraki Orta Asya Türkçesi dil malzemelerini kabul eden görüş; ikincisi ise, Çağatayca'nın Eski Uygur dilinin devamı olamayacağını belirten görüştür. Bu nedenle Çağatay Türkçesi'nin başlangıcı ve dönemleri konusunda da görüş ayrılıkları vardır. Bu edebiyatın XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiğini düşünen bilim adamlarının yanı sıra; XV. yüzyılın başından XIX. yüzyılın sonuna kadarki dönem içerisinde inceleyenler de vardır.

Bu görüşe göre bu edebiyat, 1. Klasik Öncesi Dönem, 2. Klâsik Çağatayca Dönemi, 3. Klâsik Sonrası Dönem başlıkları altında ele alınmaktadır. Klâsik öncesi dönemde yazılan divanlar, düzen bakımından klâsik devirdeki kadar gelişmiş değildirler. Bu dönemin belli başlı temsilcileri Sekkâki, Lutfi, Atâyî, Yusuf Emîrî ve Gedâyîdir. Çağatay Edebiyatının klâsik edebiyat özelliği kazandığı bu dönemde başta Nevâyî olmak üzere Hüseyin Baykara, Ubeydullah Han ve Babür tarafından oldukça çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Klâsik sonrası dönem, Özbek edebiyatının temellerinin atıldığı dönemdir. Bu dönemde klâsik divan tarzında eserler meydana getirilmemiştir. Bu dönemin Çağatay Türkçesiyle yazmış olan başlıca temsilcisi, Ebu'l-gazi Bahadır Han'dır.

Çağatayca eserler üzerine yapılan çalışmalar, daha çok dil incelemesi boyutundadır; ancak bu dil incelemeleri yapılırken metinlerin yazıçevrimleri de ortaya konmuştur. Bu nedenle kaynakçada metin yayımlarına yer verilmiş; sadece doğrudan doğruya dil çalışması olan makalelere yer verilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Edebiyatı, Ali Şir Nevâyî, Ebu'l-gazi Bahadır Han, Hüseyin Baykara, *Babürnâme*.